T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYVALIK, ALTINOVA'DAKİ TÜRK DEVRİ MİMARİSİ

Belkıs ÖZEL GÜNEŞ

Danışman

Prof. Dr. Şenay ÖZGÜR YILDIZ

İZMİR-2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘’Ayvalık, Altınova’daki Türk Devri Mimarisi’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/.../2023

Belkıs ÖZEL GÜNEŞ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ayvalık, Altınova'daki Türk Devri Mimarisi

Belkıs ÖZEL GÜNEŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Balıkesir ili Ayvalık ilçesine bağlı Altınova mahallesi Karesioğulları Beyliğine bağlı bir kaza iken Karesioğulları'nın Osmanlı topraklarına dahil olması ise Bergama kazasına bağlı bir nahiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede bir liman olması bünyesinde birçok mimari yapı bulundurması sebebiyle köklü bir tarihi geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Var olan mimari yapıları incelediğimizde ise Erken, Klasik ve Geç Dönem Osmanlı mimarisinin izleri görülmektedir. Günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapıları ele alırsak önemli bir ticaret merkezi de olduğunu söyleyebiliriz. Ayvalık'ta 18. Yüzyıl sonrası ticaretin buraya taşınması ve gelişmesi ile Altınova bu yüzyıllarda ticaret anlamında geri kalmıştır.

15. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar Altınova, Ayazmend adı ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak buraya ne zaman ne için Ayazmend adı verildiği bilinmemektedir. Cumhuriyet dönemi ile Altınova adını almış olup bazı rivayetlere göre de bu adı Mustafa Kemal Atatürk vermiştir.

Yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda Altınova hakkında yeterli çalışma bulunmadığı görülmüştür. Bugün eski şehir olarak da bilinen Altınova merkez mahallesinde birçok mimari yapı bulunmaktadır. Bu yapıların çoğuna Bozkurt Ersoy, ‘’Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler” adlı makalesinde değinmiştir ancak bu çalışma dışında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Altınova merkez mahallesinde yer alan 2 cami, 1 han, 1 çeşme, 1 türbe ve mezar taşları tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Çeşme ve mezar taşları ile ilgili yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamız kapsamında bu yapıların plan, malzeme ve süsleme özellikleri değerlendirilmiştir.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Altınova’nın tarihine kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Altınova’nın tarihçesi hakkında Ömer Erdem’in çalışması dışında başka bir çalışma yoktur. Ulaşabildiğimiz bilgiler ışığından kronolojik olarak kısaca tarihinden bahsettik. İkinci bölümde ise tezimiz kapsamına dahil olan yapı türlerine Osmanlı mimarisindeki gelişimine belli başlı örneklerle değindik. Üçüncü bölümde de çalışmamızın ana konusu olan Altınova’daki Türk Devri Mimarisi başlığı altında yapılar türlerine göre sınıflandırılarak değerlendirildi. Dördüncü bölümde günümüze ulaşamayan ancak belgelerde karşımıza çıkan yapılardan bahsettik.

Son bölümüzde ise Altınova’daki Türk Devri yapıları benzer örnekler ile karşılaştırılarak değerlendirildi. Bu değerlendirme sonucunda Altınova’daki mimari yapıların, benzer özellikleri ile farklılıklarının Türk Devri Mimarisindeki önemi vurgulandı.

Anahtar kelimeler: Altınova, Ayazmend, Ayvalık, Mimari, Camii, Han, Türbe, Çeşme, Mezar Taşı.

ABSTRACT

Master's Thesis

Turkish Era Architecture in Ayvalık, Altınova

Belkıs ÖZEL GÜNEŞ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic History and Art

Islamic History and Arts Program

While Altınova neighborhood of Ayvalık district of Balıkesir province is a district of Karesioğulları principality, the inclusion of Karesioğulları in Ottoman lands is a nahiye of Bergama district. The fact that it is a port in the region shows that it has a deep-rooted historical past because it has many architectural structures in its structure. When we examine the existing architectural structures, traces of Early, Classical and Late Ottoman architecture are seen. If we consider the structures that have survived and those that have not reached our day, we can say that it is an important trade center. 18. In Ayvalık. With the post-century trade moving and developing here, Altınova has lagged behind in terms of trade in these centuries.

From the 15th century to the Republican period, Altınova appears with the name of Ayazmend. However, it is not known when it was called Ayazmend and for what. With the Republican period, it took the name of Altınova and according to some rumors, this name was given by Mustafa Kemal Atatürk.

As a result of the studies we have done, it has been seen that there are not enough studies about Altınova. Today, there are many architectural buildings in the central neighborhood of Altınova, also known as the old city. Most of these structures were mentioned by Bozkurt Ersoy in his article titled "Some Notes of the History of Altınova (Ayvalık) and Architectural Works in the Region", but there is no other study other than this study. 2 mosques, 1 inn, 1 fountain, 1 tomb and tombstones in the central neighborhood of Altınova constitute the main subject of our thesis. There are no studies on fountains and tombstones. Within the scope of our study, the plan, material and ornamental properties of these structures were evaluated.

Our study consists of five parts. In the first part, the history of Altınova is tried to be briefly mentioned. It should be noted that there is no other study on the history of Altınova other than the article written by Ömer Erdem. In the light of the information we have access to, we have briefly mentioned its history chronologically. In the second part, we touched upon the types of buildings included in the scope of our thesis with certain examples of their development in Ottoman Architecture. In the third part, under the title of Turkish Era Architecture in Altınova, which is the main subject of our study, the buildings were classified and evaluated according to their types. In the fourth part, we talked about the structures that have not survived to the present day but have come across in the documents.

In our last section, the Turkish Era structures in Altınova were evaluated by comparing them with similar examples. As a result of this evaluation, the

importance of the architectural structures in Altınova, their similar features and differences in the Turkish Era Architecture was emphasized.

Keywords: Altınova, Ayazmend, Ayvalık, Architecture, Mosque, Han, Tomb, Fountain, Tombstone.

AYVALIK, ALTINOVA'DAKİ TÜRK DEVRİ MİMARİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
RESİMLER LİSTESİ	xv
EKLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
AYVALIK, ALTINOVA'NIN KISA TARİHİ	5
İKİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI DÖNEMİ MİMARİSİNİN GELİŞİMİ	
2.1. Cami Mimarisinin Gelişimi	12
2.2. Türbe Mimarisinin Gelişimi	20
2.3. Han Mimarisinin Gelişimi	24
2.4. Çeşme Mimarisinin Gelişimi	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYVALIK, ALTINOVA'DAKİ TÜRK DEVRİ MİMARİSİ

3.1. Camiler 31

3.1.1. Altınova, Kadı Camii 31

3.1.2. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii 38

3.2. Türbeler 46

3.2.1. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi 46

3.3. Hanlar 51

3.3.1. Altınova, Musa Bey Hanı 51

3.4. Çeşmeler 58

3.4.1.Altınova, Kadı Camii Çeşmesi 58

3.5. Mezar Taşları 61

3.5.1. Altınova, Hicri1171 Tarihli Fadime İsimli Mezar Taşı 61

3.5.2. Altınova, Hicri 1188 Tarihli Mustafa Ağa İsimli Mezar Taşı 62

3.5.3. Altınova, Hicri 1197 Tarihli Derviş Muhammed Ağa İsimli Mezar Taşı 63

3.5.4. Altınova, Hicri 1202 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı 64

3.5.5. Altınova, Hicri 1202 Tarihli Hasan İsimli Mezar Taşı 65

3.5.6. Altınova, Hicri 1211 Tarihli Hatice İsimli Mezar Taşı 66

3.5.7. Altınova, Hicri 1218 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı 67

3.5.8. Altınova, Hicri 1251 Tarihli Fatıma İsimli Mezar Taşı 68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALTINOVA'DA GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ MİMARİ ESERLER

4.1. Zaviye 69

4.2. Cami 70

4.3. Hamam 71

4.4. Köprü 72

4.5. Çeşme 73

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME 75

SONUÇ 79

KAYNAKÇA 81

EKLER 85

KISALTMALAR

age : Adı geçen eser

bknz. : Bakınız

C. : Cilt

H. : Hicri

M. : Miladi

S. : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

yy. : Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ayvalık İlçe Haritası s.5
Şekil 2. İşaretlenen kısım Altınova bölgesini göstermektedir s.10
Şekil 3. Altınova, Kadı Camii Planı s.32
Şekil 4. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Planı s.40
Şekil 5. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi s.48
Şekil 6. Altınova, Musa Bey Hanı s.54
Şekil 7. Altınova, Kadı Camii Ceşmesi s.60

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Ayvalık s.6
Resim 2. İnönü'nün Altınova Ziyareti s.11
Resim 3. Bursa, Yeşil Camii s.15
Resim 4. İran**,** Cihil Duhteran Türbesi s.21
Resim 5. İran, Ribat-ı Mahi s.25
Resim 6. Bursa**,** Issız Han s.26
Resim 7. Diyarbakır, Hüsrev Paşa Hanı s.26
Resim 8. Amasya, Taş Han s.27
Resim 9. İstanbul, III. Ahmet Çeşmesi ve Sebili s.29
Resim 10. Altınova, Kadı Camii Restorasyon Öncesi s.33
Resim 11. Altınova, Kadı Camii Restorasyon Sonrası s.33
Resim 12. Altınova, Kadı Camii Doğu Cephede Yer Alan İbrahim Dede Türbesi s.34
Resim 13. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon Öncesi s.34
Resim 14. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon s.34
Resim15. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Harim Giriş Açıklığı Restorasyon Öncesi s.35
Resim 16. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Harim Giriş Açıklığı Restorasyon Sonrası s.35
Resim 17. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Öncesi s.36
Resim 18. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Sonrası s.36
Resim 19. Altınova, Kadı Camii Kubbe İçi Restorasyon Öncesi s.37
Resim 20. Altınova, Kadı Camii Kubbe İçi Restorasyon Sonrası s.37
Resim 21. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Batı Cephe s.41
Resim 22. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Güney Cephe s.41
Resim 23. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Doğu Pencere Ayrıntı s.42
Resim 24. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Güney Cephe Pencere Ayrıntı s.42
Resim 25. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Harim s.43
Resim 26. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Mühr-ü Süleyman Motifi Ayrıntı s.43

Resim 27. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Mihrap s.44
Resim 28. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Mihrap Ayrıntı s.45
Resim 29. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi s.48
Resim 30. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi Kemerden Ayrıntı s.49
Resim 31. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi Kubbeden Ayrıntı s.50
Resim 32. Altınova, Musa Bey Hanı Kuzey Cephe s.53
Resim 33. Altınova, Musa Bey Hanı s.55
Resim 34. Altınova, Musa Bey Hanı Batı Cephe s.55
Resim 35. Altınova, Musa Bay Hanı Doğu Cephe s.56
Resim 36. Altınova, Musa Bey Hanı Güney Cephe s.58
Resim 37. Altınova, Kadı Camii Çeşmesi s.59
Resim 38. Altınova, Kadı Camii Çeşme Cephesi s.60
Resim 39. Altınova, Hicri1171 Tarihli Fadime İsimli Mezar Taşı s.61
Resim 40. Altınova, Hicri 1188 Tarihli Mustafa Ağa İsimli Mezar Taşı s.62
Resim 41. Altınova, Hicri 1197 Tarihli Derviş Muhammed Ağa İsimli Mezar Taşı s.63
Resim 42. Altınova, Hicri 1202 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı s.64
Resim 43. Altınova, Hicri 1202 Tarihli Hasan İsimli Mezar Taşı s.65
Resim 44. Altınova, Hicri 1211 Tarihli Hatice İsimli Mezar Taşı s.66
Resim 45. Altınova, Hicri 1218 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı s.67
Resim 46. Altınova, Hicri 1251 Tarihli Fatıma İsimli Mezar Taşı s.68
Resim 47. Karesi Sancağında Ayazmend Kasabasında Taylı Mahmud Zaviyesi Şeyhinin İkbası s.70
Resim 48. Altınova Günümüzde Hamam Yerine Yapılan Fırın s.71
Resim 49. Altınova I. Köprü s.72
Resim 50. Altınova II. Köprü s.72
Resim 51. İsmailoğlu İsmail ve Sağıroğlu Eci Atnaş Vakfiyesi s.74

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Günümüzde Altınova Merkez Mahallesi s.85
Ek 2. Altınova, Kadı Camii Restorasyon Çalışmaları Sırasında s.86
Ek 3. Altınova**,** Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon s.87
Ek 4. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon Sonrası s.88
Ek 5. Altınova, Kadı Camii Harim Restorasyon Öncesi s.89
Ek 6. Altınova, Kadı Camii Harim Restorasyon Sonrası s.90
Ek 7. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Öncesi s.91
Ek 8. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Çalışmaları Sırasında s.92
Ek 9. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Sonrası s.93
Ek 10. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Tavan Süslemeleri s.94
Ek 11. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Tavan Süslemeleri s.94
Ek 12. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Tavan Süslemeleri s.94
Ek 13. Altınova, Musa Bey Hanı s.95
Ek 14. Altınova, Musa Bey Hanı Avludan Kuzey Cepheye Bakış s.95
Ek 15. Altınova Mezarlığı s.96

GİRİŞ

KONUN ÖNEMİ, METOT VE KAYNAKLAR

Konunun Tanımı, Sınırları ve Amacı

Çalışmamıza konu olan Ayvalık, Altınova bölgesi köklü bir tarihe sahiptir. Ancak bu bölge hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır. Karesioğulları beyliğinde kaza olarak karşımıza çıkan Altınova, Osmanlı döneminde Bergama kazasına bağlı bir nahiyedir. Cumhuriyet'in ilanı ile Ayvalık'a bağlı bir belde haline gelmiştir. 2014 yılından itibaren ise Ayvalık ilçesine bağlı bir mahalleye dönüştürülmüştür. Bugün Altınova Merkez Mahallesi olarak adlandırdığımız yerde, camii, türbe, han ve çeşme gibi çeşitli mimari eserler bulunmaktadır. Bu mimari eserler ve bölgenin tarihçesi hakkında yeterli çalışma olmaması tezimizin konusunu belirlememiz de önemli bir faktör olmuştur. Ayvalık tarih ile ilgili çalışmaları incelediğimizde ise Altınova'ya neredeyse hiç yer verilmediğini fark ettik. Beylikler ve Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim olan Altınova, Ayvalık bölgesinde ilk yerleşim izlerinin olduğu bölgedir. Bu yüzden Ayvalık tarihi anlatılırken Altınova'yı göz ardı etmemek gerekir. Ayvalık'ta daha ziyade 18-20. yy. yapıları karşımıza çıkarken Altınova'da 15.yy. tarihlendirebileceğimiz yapıları bulunmaktadır. Altınova'nın tarihi ve tarihi eserlerine ilişkin yeterli çalışmaların bulunmaması bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etti.

Tezimiz kapsamında yaptığımız kaynak taraması sonucunda bölge hakkında yapılmış iki çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar dışında da herhangi bir çalışmaya tarafımızdan ulaşılamamıştır. Bölge hakkında yapılan ilk çalışma Bozkurt Ersoy'a[1] aittir. Bu çalışmada Kadı Camii, Hacı Bayram Veli Camii, Beş Yatırlar Türbesi ve Musa Bey Han'ın başlıca özelliklerine değinilmiştir. Diğer çalışma ise Ömer Erdem'e[2] aittir. Bu çalışmada arşiv belgelerinden yola çıkarak Altınova tarihine, ticaret hayatına ve bölgeye bağlı köylerden bahsedilmiştir[3]. Çalışmamız dahil olan Kadı Camii Çeşmesi ve Mezar Taşları hakkında ise herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu

[1] Bozkurt Ersoy, "Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler'', **Kültür ve Sanat Dergisi,** Türkiye İş Bankası, S.13, 1992, ss. 38-43.
[2]Ömer Erdem, **Dünden Bugüne Altınova,** Altınova Belediyesi, Ayvalık, 1999.

eserlerin bir arada olduğu ayrıntılı bir çalışma yoktur. Tezimiz kapsamında bu yapıların plan, mimari ve süsleme özelliklerini değerlendirmeye çalıştık.

Yöntem

Tez konumuzu belirledikten sonra çeşitli kütüphanelerde özellikle de Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Sevim Necdet Kent Kitaplığı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanelerinde kaynak taraması yapıldı. Kaynak taramasından sonra 12 Ağustos 2021 tarihinde Ayvalık Belediyesi, Şehir ve İmar Müdürlüğünde Kadı Cami'nin restorasyon, rölöve ve onarımlarına dair belgelere ulaşıldı ancak Kadı Camii dışında tezimizde incelediğimiz diğer yapılar hakkında hazırlanan bir projeye rastlanılmamıştır. 30 Mayıs 2022 tarihinde ise Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğüne gidilerek yapıların tescil fişlerinden eski fotoğrafları temin ettik.

2021 Haziran ve Temmuz aylarında saha çalışmaları yapılmıştır. Yapılar tek tek yerlerinde incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Hacı Bayram Veli Camii, Musa Bey Hanı ve Beş Yatırlar Türbesi yerlerinde incelenerek ölçüleri alınmıştır. Alınan bu ölçüler doğrultusunda yapıların planları çizilmiştir. Altınova Mezarlığında bulunan Osmanlı Dönemi mezar taşları da yerinde incelenmiş, transkripsiyonu yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra tezimizin yazım aşamasına geçilmiştir.

Tezimiz beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Altınova'nın tarihine kısaca yer verdik ve Ayvalık tarihindeki önemine değindik. İkinci Bölümde ise çalışmamıza dahil olan yapı türlerinin Osmanlı dönemindeki gelişimine değinmeye çalıştık böylelikle karşılaştırma ve değerlendirme bölümümüz için temel oluşturduk. Üçüncü Bölümde de asıl konumuz olan Altınova'daki Türk Devri Mimarisini ele aldık ve yapıların plan, mimari ve süsleme özellikleri açısından inceledik. Dördüncü Bölümde günümüze ulaşamayan ancak belgelerde karşımıza çıkan yapılara değindik. Beşinci Bölümde ise Altınova'daki mimari eserler benzer örneklerle karşılaştırarak bu eserlerin plan, mimari ve süsleme özellikleri açısından değerlendirdik. Bu değerlendirme sonucunda Altınova'daki mimari yapıların, Türk Devri Mimarisindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışıldı.

İlgili Yayın ve Araştırmalar

Altınova ile ilgili yapılmış olan yayın ve çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bölge ile ilgili yapılan ilk çalışma Bozkurt Ersoy'a aittir. Ersoy, Mart 1992 yılında yayımlanan "Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler" adlı makalesinde bölgenin tarihine kısaca değinip buradaki mimari eserleri tanıtmıştır[4]. Bölgenin eski adının Ayazmend olduğunu belirtip Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'nde şehrin '*'Karye-i Şehr-i Ayazmand"* olarak geçtiğinden söz etmiştir. Bu makalede Kadı Camii, Hacı Bayram Veli Camii, Beş Yatırlar Türbesi ve Musa Bey Hanı'nın plan, mimari ve süsleme özelliklerine değinilmiştir. Musa Bey Hanı'nın makalede yer alan fotoğrafında 1992 yılında üst katının ayakta olduğu görülmektedir. Bu eski fotoğraf yapının tescil fişlerinde yoktur ve bu yapının değerlendirmesinde bu fotoğraftan yararlanılmıştır. Diğer bir çalışma ise 1999 yılında yayımlanan Ömer Erdem'in *Dünden Bugüne Altınova* kitabıdır. Bu çalışmada Arşiv belgelerinden ulaşılan bilgilerden Altınova'nın tarihçesine ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Ayazmend adının kökeni ile ilgili görüşlere de yer verilmiştir. Bunlardan biri Hıristiyanlar için kutsal su, şifalı su anlamına gelen Ayazmadır. Bu çalışmada yine Ayazmend'in mahallerinden, ticari hayatından ve ekonomisinden bahsedilmiştir[5]. 18. yy. a kadar ticaret merkezinin Ayazmend olduğu, 18. yy. da Ayvalık'ta birçok ticari yapının inşa edilmesi ile ticaretin buraya taşındığı verilen bilgiler arasındadır. Hilmi Erim[6], *Ayvalık Tarihi* isimli kitabında Yorgi Sakkari[7] adlı dönem tarihçisinin Ayvalık'ın Ayazmend'e bağlı olduğundan bahsettiğini ifade etmektedir. Bu çalışmalar tezimiz kapsamında yararlandığımız ana kaynaklardır. Rahmi Gençer 2022 yılında yayımlanan *Söz Konusu Ayvalık* kitabında aile köklerinden bahsederken Ayazmend yani bugünkü Altınova'nın tarihine kısaca değinmiştir ve belgeler ışığında büyük dedesi Hacı Ömer Ağa'nın 1820'li yıllarda Ayazmend Voyvodası olduğundan bahsetmiştir[8].

---

[4] Ersoy, ss.38-39.

[5] Erdem, ss. 4-6.

[6] Hilmi Erim, **Ayvalık Tarihi**, Ankara Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ankara, 1948, s.10.

[7] Ayvalık'ta yaşamış Yunan Tarihçi. Osmanlı Dönemi Ayvalık Tarihini yazmış olduğu bir eser bulunmaktadır, Hıfzı Erim bu çalışmadan yola çıkarak Ayvalık Tarihi adlı çalışmasını kaleme alınmıştır.

[8] Rahmi Gençer, **Söz Konusu Ayvalık: Kent Tarihi/ Bir Otobiyografi**, Alakarga Yayınevi, İstanbul, 2022.

Aydın Vilayet Salnamelerinde de Altınova ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu salnamelerde Altınova'nın Osmanlı Döneminde Bergama Kazasına bağlı bir nahiye olduğu bilgisi yer almaktadır. Salnamelerde Bergama kazasında verilen bilgiler arasında Altınova bölgesinde belirtilen yıllarda yöneticilerin kimler olduğuna, üretimi yapılan ürünler ve nüfus bilgilerine ulaşılabilmektedir[9].

Bu çalışmaların dışında Altınova tarihine ve mimari eserlerine değinen başka bir çalışmaya rastlamadık. Berrin Akın'nın *Kentli Ayvalık* adlı çalışmasında Ayvalık tarihi ve mimari eserleri ele almıştır. Çalışmada Altınova ile ilgili bir bilgi yoktur ancak Ayvalık'taki başlıca önemli mimari eserlere ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir[10]. Bozkurt Ersoy'un *İzmir Hanları*[11] adlı kitabı ve Ceyhan Güran'nın *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*[12] adlı çalışması, Altınova Musa Bey Hanı'nın plan, mimari ve süsleme özelliklerinin yorumlanmasında yararlanılan kaynaklar olmuştur.

Şenay Özgür Yıldız, *Kavram Atlası Türk İslam Sanatları I*[13] adlı kitabında Türk İslam Mimarisindeki konuları ve kavramları ele almıştır. Çalışmada Osmanlı Dönemi Sanatı ve başlıca örnekleri de verilmiştir.

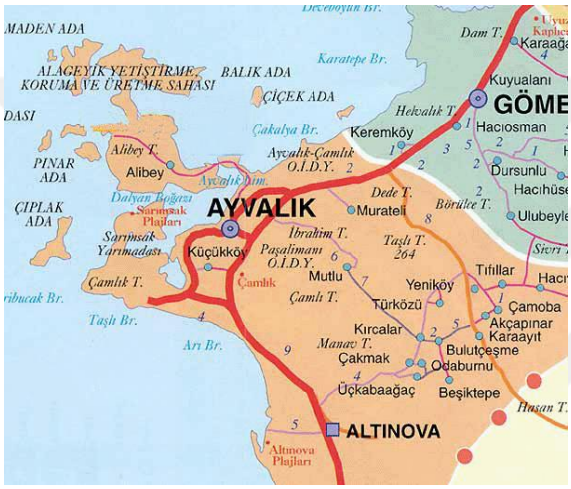
[9] Ramazan Uyar, **Osmanlı Salnameleri'nde Bergama** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2011.
[10] Berrin Akın, **Kentli Ayvalık**, Graphis Matbaa, İstanbul, 2008.
[11] Bozkurt Ersoy, **İzmir Hanları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.
[12] Ceyhan Güran, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlar Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978.
[13] Şenay Özgür Yıldız, **Kavram Atlası Türk İslam Sanatları I,** Gazi Kitabevi, Ankara, 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYVALIK, ALTINOVA'NIN KISA TARİHİ

Ayvalık bugünkü konumu ile Edremit Körfezi'nin ve Midilli Adası'nın karşısında, koy ve körfezler arasında bir yerleşim yeridir. Çevresini 25 adanın sardığı Ayvalık, Marmara Bölgesi'nin illerinden Balıkesir'in Ege kıyısında yer almaktadır. Kuzeyinde Burhaniye, batısında Ege Denizi, güneyinde Dikili, doğusunda Bergama ilçeleri vardır (Şek2)[14].

Şekil 1. Ayvalık İlçe Haritası

Kaynak: balkes-web.blogspot.com.tr (03.07.2022)

M.Ö. 8.yüzyılda Yunan Anakarasından gelen topluluklar ilk olarak Ayvalık'taki adalara yerleşmişlerdir. Ancak bu adaların deniz güvenliği Bizans Döneminde sağlanamamıştır. Adalar sürekli korsan saldırılarına uğramıştır[15]. Bu yüzden topluluklar daha da önemini kaybeden adalardan, Ayvalık'ın iç bölgelerine yerleşmeye başlamıştır. Ayvalık'a ilk olarak yerleşen topluluklar buraya ''Kydonia'' adını vermişlerdir[16].

[14]Yücel Terzibaşoğlu, "Ayvalık Söyleşileri: Ayvalık: Kent, Tarih ve Coğrafya", **Ayvalık Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar Seçkisi**, Ayvalık Belediyesi Kültür Yayınları, Ayvalık, 2022, ss.142-50.

[15]Bayram Bayraktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998, ss.11-12., detaylı bilgi için bknz., Berrin Akın, **Kentli Ayvalık**, Graphis Matbaa, İstanbul, 2008., Yorulmaz, Ahmet. **Ayvalık'ı Gezerken**, Geylan Kitabevi, 5. Baskı, Ayvalık, 1988.

[16] Ahmet Yorulmaz, **Ayvalık'ta İz Bırakanlar**, Geylan Kitabevi, Ayvalık, 1998, s.15.

14. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ayvalık, Osmanlı himayesine girmiş, böylelikle kent gelişmeye başlamıştır.[17] Kentin asıl gelişimi 1773 yılından sonra hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1773 yılında Papaz İkonomos'un çabalarıyla Ayvalık'a otonomi fermanı çıkartılmıştır. Bu fermana göre nüfusun tamamını oluşturan Rumlar özerk bir yapıya kavuşmuştur. 1773'te tanınan özerklik sonucu kent mimari anlamda da gelişmiş, büyük boyutlu kiliseler inşa edilmeye başlanmıştır.

Bu özerklikten sonra kente yerleşen zenginler, sanatkârlar ve Rumlar, burayı daha da geliştirmişlerdir. Rum halkı, ticari olarak zeytin ve yan ürünlerini üretmenin yanı sıra konutlarında bu ürünlerin satışına daha fazla ağırlık vererek, ticari açıdan çok iyi konumda, kendilerine önemli bir geçim kaynağı oluşturmuşlardır. Ayvalık bu zenginliğini, mimarisine, sivil ve dini yapılarına, evlerine, fabrikalarına, sabunhanelerine ve kiliselerine de yansıtır[18].

Resim 1. Ayvalık

1821'de Yunanistan'ın bağımsızlığı ile Osmanlı Devleti içinde yaşanan siyasi karmaşa Ayvalık'a da yansımıştır ve 1821'de halk ayaklanmıştır ve bu ayaklanmada kent tahrip olmuştur[19]. 1821 ayaklanmasının ardından kentin özerkliği kaldırılmıştır. Özerkliğin kaldırılması sonucu Ayvalık yönetiminin tamamen Türklerden oluşacak

[17] Bu bilgiden sonra Ayazmend den bahsetmek gerekmektedir ancak çalışmalarda buna yer verilmemiştir. 15. Yüzyılda Sultan Mehmed'in Midilli Seferinin Ayazmend'deki iskelesinin kullanıldığını o yüzyılda Ayazmend de Kadırga iskelesinin bulunduğunu, çevredeki Rumların gelirken bu iskeleyi kullanmış olabileceğinden bahsetmek gerekir. Aynı zamanda yapılan korsan saldırılarından sonra Rumların Ayvalık ve çevresine yerleştiğinden, Ayazmend'deki Rumlarında Ayvalık bölgesine yerleşerek buranın gelişmesinde katkıda bulunmuş olabileceklerinden de bahsetmek gerekir.

[18] Bedriye Asımgil- Figen Erdoğdu, **19. ve 20. Yüzyıl Ayvalık Konut Mimarisi ve Genel Özellikleri I**, Ayvalık Ticaret Odası, 2013, ss.18-22.

[19] Bayram Bayraktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998, ss.14-16.

şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu yönetici ve memur Türkler için Ayvalık Merkezde ve Cunda'da camiiler inşa edilmiştir. 29 Mayıs 1919'da Ayvalık tekrar Yunan işgaline uğramış, 3 yıl süren işgalin ardından 15 Eylül 1922'de Ayvalık bağımsızlığını kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası gerçekleştirilen Lozan Antlaşması gereği iki ülke arasında 30 Ocak 1923 yılında mübadele antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfusu ile Türkiye'de yaşayan Rumların değişmesi esasına dayanmaktadır. Midilli Adası ve Girit'ten getirilen Türkler Ayvalık ve çevresindeki adalara yerleştirilmiştir[20].

Tezimizin esas konusunu teşkil eden Altınova'nın tarihçesine ilişkin bilgiler kaynaklarda yok denilecek kadar azdır. Ayvalık tarihini ele alan çalışmalarda da Altınova ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Altınova ile ilgili çeşitli kaynaklardan elde etmiş olduğumuz bilgileri bir araya getirerek yazmaya gayret ettiğimiz Altınova'nın Kısa Tarihçesini tezimizin konusunun daha iyi anlaşılması için Ayvalık Tarihi ile birlikte vermeyi uygun gördük.

18. Yüzyılda Ayvalık'ta yaşayan Rumlara özerklik sağladığı düşünülen bir ferman verilmiş bunun sonucunda Ayazmend Voyvodası Ömer Ağa ve Bergama Kara Osman'ın Rumların üzerindeki baskısı azalmıştır. Papaz İkonomos çevredeki Rum halkının Ayvalık'a gelip yerleşmelerini böylelikle kolaylaştırmıştır[21] .Bu bilgilerden yola çıkarak Ayvalık'ın kuruluşuna değinilirken Ayazmend'i göz ardı etmemek gerektiği kanaatindeyiz. Ancak yapılan çalışmaların çoğunda Ayazmend'den bahsedilmemiştir. Altınova'daki mimari eserlere geçmeden önce Altınova'nın kısaca tarihine değinmek gerekmektedir.

Altınova günümüzde Balıkesir ilinin Ayvalık ilçesine bağlı bir mahalledir ve 69-84 düşey 35-49 yatay koordinatları arasında yer almaktadır. Altınova konum olarak Edremit Körfezi'nin ve Midilli Adası'nın karşısında bulunmaktadır. Balıkesir'in Ege

[20]Berrin Akın, **Kentli Ayvalık**, Graphis Matbaa, İstanbul, 2008, s.24., Kemal Girgin, "Millî Mücadelede Ayvalık Cephesi", **Ayvalık Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar Seçkisi**, Ayvalık Belediyesi Kültür Yayınları, Ayvalık, 2022, ss.202-217., Gönenç Turan, "Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Mübadele Sürecinin Ayvalık'a Yansımaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Ayvalık Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar Seçkisi**, Ayvalık Belediyesi Kültür Yayınları, Ayvalık, 2022, ss. 2018-233.
[21] Erim, ss.10-19.

kıyısında yer alan Altınova, kuzeyde Burhaniye, güneyde Dikili, doğuda Bergama ilçeleri ile komşudur (Şek1)[22].

Ayazmend'in Altınova adını nasıl aldığı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur, Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile bu adı almış olması muhtemeldir. Bir rivayete göre 13 Nisan 1934 yılında Mustafa Kemal Atatürk gezisi sırasında bu bölgede dinlenmek için durur ve ovadaki buğday tarlalarının güneş ışığında altın gibi parlamasından etkilenir ve bu bölgeye Altınova adını verir. Ancak bu bilgiler hakkında bir belge bulunmamaktadır.

Cumhuriyet'ten önce Altınova'nın adı kaynaklarda Ayazmend olarak geçmektedir. Bu bölgeye neden Ayazmend denildiği hakkında bir belgeye ulaşılamamıştır, Türklerin 14. Yüzyılın başlarında bölgeyi ele geçirmesiyle adının Ayazmend olduğundan kaynaklarda bahsedilmiştir[23]. Bazı Araştırmacılar Ayazmend civarında daha önceden bulunan bir ayazmadan dolayı bu ismin verilmiş olabileceğini ya da Hz. İsa'nın havarilerinden birinin oğlu olan Ayas Metteus'un bu bölgeyi kurmuş olmasından dolayı bu isimle anılmış olabileceğini öne sürmektedir[24]. Tarihi kaynaklar 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in Bursa'dan Edremit Körfezi'ne inip Ayvalık'ın güneyindeki Ayazmend'e geldiğinden, Midilli Seferi devam ederken Sultanın buradan adaya geçtiğinden ve daha sonra tekrar Ayazmend'e döndüğünden söz etmektedir[25].. Ayazmend'in hangi yüzyılda ve kimler tarafından kurulduğu ise bilinmemektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecinde bölge Karesioğulları'nın hakimiyetine girmiş ve daha sonra Karesi Beyliğinin Osmanlı'ya geçmesi ile Ayazmend de Osmanlı sınırlarına dahil olmuştur. Ulaştığımız bilgilere göre Osmanlı döneminde Ayazmend 1854-1870 yılları arasında Hüdavendigar vilayetine bağlı kaza ve 1871-1923 yılları arasında da Aydın Vilayetine bağlı olan Bergama kazasının bir

[22] Ömer Erdem, **Dünden Bugüne Altınova**, Altınova Belediyesi**,** Ayvalık, 1999, s.4.
[23] Gençer, s.34.
[24] Erdem, s.4.
[25] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II**, Osmanlı Dönemi (1300-1566), Ankara, 1949, s.36.

nahiyesidir [26]. Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye* adlı eserinde bu bölgeyi Karye-i Şehr-i Ayazmend adlandırmış ve çizdiği Ege kıyıları haritasında bu bölgeyi de göstermiştir[27].

Ayazmend ile ilgili ulaştığımız diğer bir bilgi de Uşşakizade İbrahim Efendi'nin 4 Kasım 1713 yılında Medine kadılığından ayrılınca Mandalyat[28] ve Ayazmend bölgelerinin kendisine arpalık olarak verilmiş olması ve bunun üzerine İzmir kadılığına getirilmesidir[29]. Kaynaklarda 17. yüzyılda Ayazmed'in kadılık merkezi olmaya devam ettiğinden ve 18. yüzyılda bölgede Voyvodaların[30] etkin olduğundan bahsedilmiştir[31]. 1820'li yıllarda Ayazmend Voyvodası Hacı Ömer Ağa'dır[32]. Hacı Ömer Ağa, 1821 yılındaki Rum ayaklanmasında bölgeye gönderilen askeri güçlere de maddi destek vermiştir. Aynı zamanda kendisine ait kırk dönümlük tuzlayı devlete bağışlamış ve bunun karşılığında Mecidiye Nişanına layık görülmüştür[33].

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Ayazmend Nahiyesi hakkında bazı bilgilere ulaşabildik. 1881 yılı Aydın Vilayet Salnamesi'nden, Ayazmend'in Müdürünün Mahmut Bey Efendi, katibinin ise Muhammed Şükrü Efendi olduğunu öğrenmekteyiz. Bu Salname'de Bergama kazasında toplam yüz kadar mektep olduğu ve bunlardan birinin de Bergama *Nevaih-i Ayazmend* olduğundan da bahsedilmiştir. Ayrıca Bergama kazasında beş kaplıca merkezi olduğu, bu merkezlerden birinin de Ayazmend bölgesinde bulunduğu belirtilmiştir[34].

---

[26] Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın no.26, Ankara, 2017, s.35.

[27] Ersoy, s.38.

[28] Mandalyat günümüzde Selimiye bölgesi olup Milas'a bağlıdır.

[29] Raşit Gündoğdu, ''Uşşakizade İbrahim Efendi'', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.42, ss. 233-234.

[30] Voyvodalar, 18.yy. sonrası kazalardaki mali ve idari işlerden sorumlu kişilerdir.

[31] Erdem, s.10.

[32] Gençer, ss.38-41.

[33] İlmiye ve askeriye mensuplarına üstün hizmetlerinden dolayı verilen nişan.

[34]Ramazan Uyar, **Osmanlı Salnameleri'nde Bergama** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2011, ss.44-70.

Şekil 2. İşaretlenen kısım Altınova bölgesini göstermektedir.

Kaynak: https://cunda.net/tag/alibey-adasi-harita (03.07.2022)

1889 yılındaki Salname ise Ayazmend nüfusu hakkında bilgi vermektedir. Salname 'ye göre o yıl 4026 kişi İslam nüfusunu, 126 kişi de Rum nüfusunu oluşturmaktaydı. Bu bilgiler bölgede gayrimüslim nüfusun yaşadığını gösterdiği için önemlidir. 1893 yılındaki Salname'den de bölgede pamuk, darı, bostan, tütün, zeytin, palamut üretildiği ve bu ürünlerin ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır[35].

18.yüzyıldan itibaren Ayvalık ekonomi yönünden gelişmeye başlamış ve sonraki yıllarda da bu gelişme giderek artmıştır. Ekonomik olarak Ayvalık'ın ön plana çıkması Ayazmend'i etkilemiştir. 19. Yüzyıla kadar Ayazmend' de bir pazar kurulduğu ve canlı bir ticaretin olduğu bilinmektedir ancak 1831-32 yıllarında bu pazarın kurulması bırakılmıştır. 16. ve 17. Yüzyıllarda Ayazmend'de zeytin ve zeytinyağı

[35]Uyar, s.83.

üretimi de yapılmaktaydı. 18. Yüzyıldan itibaren Ayvalık'ta zeytinyağı fabrikalarının kurulmasıyla zeytin üretiminin büyük çoğunluğu burada gerçekleştirilmiştir[36].

29 Mayıs 1919 yılında Ayvalık Yunan işgaline uğramıştır. Ayazmend'in Yunan işgaline uğraması ise Temmuz 1919 yılında olmuştur. 14 Eylül 1922 yılında önce Ayazmend Yunan işgalinden kurtarılmış 15 Eylül 1922 yılında da Ayvalık işgalden kurtarılmıştır. Yunanlılar Ayazmend'i terk ederken şehri talan etmişlerdir[37]. Bu yağmalamada birçok yapı da yıkılmış olabilir. Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya'dan getirilen muhacirler Ayazmend'e yerleştirilmiştir.

Resim 2. İnönü'nün Altınova Ziyareti

Kaynak: Sati Tatlısu Arşivi (20.04.2023)

Cumhuriyet'in ilanı ile Altınova, Ayvalık'a bağlanmıştır. Altınova'da yer alan Nalpare, Hisar ve Kadı mahalleleri birleştirilerek günümüzdeki Merkez Mahallesi oluşturulmuştur. Çalışmamıza konu olan Kadı Camii, Hacı Bayram Veli Camii, Beş Yatırlar Türbesi, Musa Bey Hanı ve Kadı Camii Çeşmesi bugünkü Merkez Mahallesinde yer almaktadır.

[36] Erdem, s.51.
[37] Erdem, s.57.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

2.1. Cami Mimarisinin Gelişimi

Bursa'nın fethinden sonra Orhan Bey kentte büyük bir imar faaliyeti başlatmıştır. İnşa edilen zaviye, cami, han, hamam, bedesten, aşevi ve mektep gibi yeni yapılar kentin çevresini oluşturmuştur. İstanbul'un fethinden önce İznik, Bursa ve Edirne gibi merkezler dönemin kültür ve sanat merkezleri olmuşlardır. Bu merkezlerde cami, zaviye, türbe, medrese, han, hamam, saray ve köprü gibi birçok yapı türü inşa edilmiştir[38].

Erken dönem Osmanlı camilerini plan tiplerine göre sınıflandırıldığında dört farklı tip karşımıza çıkmaktadır. Bunlar tek kubbeli camiler, zaviyeli camiler, çok kubbeli camiler ve merkezi kubbeli camilerdir[39].

Erken dönem Osmanlı mimarisinin ilk cami örneklerini tek kubbeli camiler oluşturmaktadır. Tek kubbeli camilerin plan tipinin kökeni Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Dönemi cami ve mescidlerine dayanmaktadır.[40]. Erken dönem tek kubbeli cami örneklerinde tarihi bilinen en eski cami 1333-34 yılı tarihli İznik, Hacı Özbek Camii'dir. Bu yapıda kare mekân geçişleri Türk üçgeni ile sağlanan kubbe ile örtülmüştür. İki birimli son cemaat yeri ise beşik tonoz ve aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Yapının son cemaat yeri şu an batıdadır. Fakat daha önce kuzeyde yer almaktaydı. Burada yapılan yol yapım çalışmasından dolayı son cemaat yeri batıya taşınmıştır[41].

Diğer tek kubbeli örnek ise İznik, Yeşil Camii'dir. Tek kubbeli camilerde harimin genişletilmesi amaçlanan ilk anıtsal örnek olarak ele alınmaktadır. Yapının banisi Çandarlı Hayreddin Halil bin Ali, mimarı ise Hacı bin Musa'dır. Yapı adını minaresindeki sırlı tuğla süslemelerinden almıştır. Harim, geçişleri Türk üçgeni ile sağlanan kubbeyle örtülüdür. Üç birimli son cemaat yeri bulunmaktadır. Orta birim

[38] Şenay Özgür Yıldız, **Kavram Atlası Türk İslam Sanatları I**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, s.192.
[39] Yıldız, s.193., detaylı bilgi için bknz., Ekrem Hakkı Ayverdi- İ. Aydın Yüksel, **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul,1976.
[40] Gönül Öney, "Beyliklerin ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış'' **Erken Osmanlı Sanatı- Beyliklerin Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 12-33.
[41] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.219.

kubbeyle yan birimleri ise aynalı manastır tonozuyla örtülür. Yapının iç mekanındaki duvarlar belli bir seviyeye kadar mermer kaplamadır. Bitkisel bir tepelik ile son bulan mihrabı ise mermer malzemedendir[42].

Bilecik'te yer alan Orhan Gazi Camii (14.yy) tek kubbeli bir örnektir. Yapının banisi Orhan Gazi'dir. Bu yapıda harim, kubbe merkez alınarak kemerlerle dört yönden genişletilmiştir. Caminin kubbe geçişleri ise pandantiflerle sağlanmıştır[43].

Zaviyeli Tabhaneli Camiler, Erken Osmanlı Mimarisinde ortaya çıkan bir yapı türüdür. 14.- 15. yüzyılların en önemli yapı türünü zaviyeli camiler oluşturmaktaydı. İlk örneği ise Orhan Gazi döneminde yapılan İznik Orhan Camii'dir. Zaviyeli camilerde plan, iki yandan kapalı mekanlarla kuşatılmış uzunlamasına bir orta mekândan oluşur. Bu yan mekanların zaviye işlevi gördüğü düşünüldüğü için bu adla anılmışlardır. Aynı yapı tipi için ''ters T planlı cami'', ''fütüvvet camisi'', ''çok işlevli cami'' gibi adlar da kullanılmaktadır[44].

Beylikler Dönemindeki örnekleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 14. ve 15.yüzyıllarda Ahi teşkilatının faaliyetlerini tabhaneli camilerde sürdürdüğü, teşkilatın üyesi sayılan Osmanlı sultanlarının da bu camilerde özel birer mekâna sahip olduğu bilinmektedir. Gezici Ahi dervişleri de bu tabhanelerde barınmaktaydı. Bu kişilerin dini yetkilerinin yanı sıra, sosyal ve kültürel alanlarda da etkileri vardır[45].

Zaviyeli camilerin bilinen ilk örneklerinden biri olan İznik, Orhan İmareti ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Yapının banisi Orhan Gazi'dir. Oktay Aslanapa, 1960 yılında yapılan kazılar sonucunda bu yapının planını ortaya çıkarmıştır. Orta da uzunlamasına bir mekândan ve iki yanındaki eyvanlardan oluşmaktadır[46].

Bu plan tipinin en önemli örneklerinden biri olan Bursa, Hüdavendigar İmareti 1385 yılında Murat Hüdavendigar tarafından yaptırılmıştır. İki katlı üç eyvanlı bir yapı olan Hüdavendigar İmareti aslında bir külliyenin parçasıdır. Zaviyeli camilerin çoğu

---

[42] Aslanapa, s.219.
[43] Gönül Öney, "Beyliklerin ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış'' **Erken Osmanlı Sanatı- Beyliklerin Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2000, ss. 12-33.
[44] Özgür Yıldız, ss.92-93.
[45] Öney, ss. 12-33.
[46] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.220., detaylı bilgi için bknz, Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954.

büyük bir külliye içinde yer alır ve külliyelerin merkezi konumunda olurlardı. Bu yapılar da ibadetin yanı sıra eğitim yapılmakta, fakirler doyurulmakta ve dervişler ağırlanmaktaydı. Hüdavendigar İmaretinin yer aldığı külliye de bunlardan biridir. Bu külliye medrese, imaret ve kaplıcalardan oluşmaktadır[47]. Medrese imaretin üst katında yer almaktadır. Hüdavendigar İmareti'nin cephe düzeni 13. yüzyıl Bizans yapılarının etkisini yansıtmaktadır. Yapının tüm mekanları tonoz ile örtülüdür ve toplam 6 adet tabhane mekânı vardır. Bu yapıdaki avluya açılan iki eyvan uygulaması dikkat çekici bir şemaya sahiptir[48].

Bursa'da Orhan Camii ile başlayan ve Hüdavendigar Camii'nde değişikliğe uğrayan ters T planlı camilerin en olgun mimarisine Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılan Yıldırım İmareti'nde görülmektedir. İmaret bir külliyenin parçasıdır. Tamamen kesme taştan inşa edilen yapıda arka arkaya iki kubbe, yanlarda küçük kubbeli eyvanlar ve bunların iki tarafında aynalı manastır tonozu ile örtülü birer oda vardır. Yan mekanlar orta kubbeye kadar yükseltilerek, piramidal dış görünüm bozulmuştur[49]. Yapının beş birimli son cemaat yeri bulunmaktadır ve ortadaki birim geniş tutularak Bursa kemeriyle anıtsal bir giriş cephesi yaratılmıştır.

Zaviyeli camilerde bir diğer önemli örnek ise Çelebi Mehmed tarafından mimar Hacı İvaz'a yaptırılan Yeşil Camii'dir. Planı ve mimarisi ile Yıldırım Camii'ne benzemektedir. Prizmatik üçgenler üzerinde arka arkaya iki kubbe, yanlarda yivli kubbeli birer eyvan, köşelerde giriş tarafında çapraz tonozlu ve mihrap tarafında yivli kubbeli birer oda vardır. Yıldırım Camii'nde olduğu gibi yan bölümler orta kubbelerle aynı yükseklikte yapılmıştır diğer tabhaneli camilerde ise hep alçakta bırakılmıştır. Yapının nakkaş ustası Ali bin İlyas, çini ustası da Muhammed el Mecnun'dur. Bu cami de tek renkli sır, çini mozaik, sırlı tuğla ve renkli sır uygulamalarının hepsi kullanılmıştır. Yapının inşası sırasında beş birimli bir son cemaat yeri tasarlanmış ancak tamamlanamamıştır[50].

[47] Öney, ss. 12-33.
[48] Öney, ss. 12-33.
[49] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.227.
[50] Aslanapa, ss.228-229.

Resim 3. Bursa, Yeşil Camii

Erken Dönem Osmanlı mimarisindeki diğer zaviyeli cami örnekleri ise şu şekildedir: Afyon Gedik Ahmed Paşa İmareti (1472-75), Edirne, Muradiye Camii (1434) ve Edirne, II. Beyazid Camii'dir (1484-88)[51].

Bu dönemde görülen diğer bir cami şeması da çok birimli ya da çok kubbeli olarak adlandırılan camilerdir. Bu yapıların kaynağı çok destekli Selçuklu camilerine dayanmaktadır. Çok kubbeli camiler çok destekli Selçuklu camilerinin farklı bir uygulamasıdır. Bu plan şemasında harim eş büyüklükte kare planlara bölünmüş ve her birim kubbe ile örtülmüştür[52].

Çok kubbeli camilerinin en önemli örneği olan Bursa, Ulu Camii, I. Beyazid tarafından 1396-1400 yıllarında yaptırılmıştır. Harim eş büyüklükte birimlere ayrılarak yirmi kubbe ile örtülmüş ve çok kubbeli camilerin klasik ve anıtsal ilk örneği ortaya çıkmıştır. Kuzey cephesinde iki minaresi bulunmakla birlikte yapının bir son cemaat yeri bulunmamaktadır. Her kubbe sırasına göre duvarlar, sivri kemerli nişlerle teşkilatlandırılmış ve bunlardan her birine iki sıra halinde ikişer pencere açılmıştır. Caminin ağaç minberi, Manisa Ulu Camii'nin minberini de yapan Antepli Hacı Mehmed bin Abdülaziz ibn ed- Dikki'dir. Bu minber, Selçuklu tarzından Osmanlı tarzına geçişi göstermesi açısından önemlidir.[53]

[51]Öney, ss.12-33.
[52]Öney, ss. 12-33.
[53]Aslanapa, s.228.

Bu cami tipinin bir diğer örneği de Edirne, Eski Camii'dir. Yapı 1414 yılında Çelebi Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Mimarı Konyalı Hacı Alaeddin ve mimarın kalfası da Ömer bin İbrahim'dir. Harim eş büyüklükte birimlere bölünmüş olup dokuz kubbe ile örtülmüştür. Orta eksendeki kubbeler, mihrap önünde prizmatik üçgenli, bunun önünde mukarnas tromplu, girişteki aydınlık fenerli kubbe ise düz tromplu ve yanlardaki kubbeler ise normal pandantiflidir. Kalın payeler ve alçak kubbeler karanlık bir mekân etkisi yaratmıştır. Yapının beş birimli bir son cemaat yeri bulunmaktadır[54].

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde görülen bir başka tip ise merkezi kubbeli camilerdir. Cemaati tek bir mekân içinde toplamak amacıyla geliştirilen ve çapları giderek büyüyen merkezi bir kubbe ile örtülü yapılar 14. ve 15. yüzyılda hızlı bir gelişme göstermektedir. Bu anıtsal camiler çoğunlukla büyük külliyelerin merkezi durumunda olurlardı. Bu şema Klasik Dönem Osmanlı mimarisinde Mimar Sinan ile zirveye ulaşmıştır. 1437-1447 yılları arasında Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilen Edirne Üç Şerefeli Camii, merkezi kubbeli planı ile Klasik Osmanlı mimarisinin başlangıcı olmuştur. Bu caminin plan şeması, Türk sanatında ilk defa ortaya çıkmış olup, yatık dikdörtgen şeklinde, camiler için ideal, geniş ve abidevi bir mekân fikrinin gerçekleşmesini göstermektedir[55]. İlk defa dört minareli olarak yapılan camide, avlunun köşelerinde, burmalı, kaval yivli, baklavalı ve üç şerefeli zikzaklı birbirinden farklı minareler görülmeye başlanmıştır. Buradaki genişletilen toplu mekân fikri, bir başlangıç olup, yüz yıl sonra Mimar Sinan tarafından geliştirilerek uygulanmıştır[56].

Osmanlı cami mimarisi 14.yy. da anıtsal mekân tasarımı açısından büyük gelişmeler göstermeye başlamış, özellikle kubbe mekân tasarımını en önemli unsuru olmuştur. Osmanlı mimarisinin erken döneminde, tek kubbeli (İznik Hacı Özbek Camii, İznik Yeşil Camii), çok kubbeli (Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camii) ve tabhaneli (Bursa Orhangazi Camii, Edirne Muradiye Camii) Camii tiplerinin kullanıldığı görülür. 15.yy. Osmanlı Mimarisinde çok ayaklı/çok kubbeli ulu cami tipi

[54] Aslanapa, s.232.
[55] Aslanapa, s.236.
[56] Aslanapa, s.236.

terk edilerek Edirne'deki Üç Şerefeli Camii'nde (1447) görülen plan tipi ortaya çıkmıştır[57] .

Dikdörtgen plana sahip kapalı ibadet mekânı 6 desteğin taşıdığı büyük kubbe ve iki yanda ikişer kubbe ile örtülmüştür. Üst örtüde ana kubbe ile yan kubbeler arasında oluşan üçgen boşluklar kapatılmıştır.[58] Bu camii Osmanlı Klasik mimarisi hazırlayan önemli yapılar arasındadır[59].

Araştırmacılara göre Fetihten sonra inşa edilen Fatih Camii (1462-1470), Edirne Üç Şerefeli Camii ve Ayasofya'dan etkilenmiş olabilir[60]. Bu caminin mekân örtüsünde ana kubbe ve yarım kubbe birlikte görülür. Mihrap yönünde yarım kubbe ve yanlarda üçer kubbe ile mekân genişletilmiştir. Eski Fatih Camii plan şeması daha sonra inşa edilen İstanbul ve Edirne camilerine örnek olmuştur. Eski Fatih Camii'nin plan şeması daha da geliştirilerek İstanbul Beyazıd Camii (1501-1505) inşa edilmiştir. İstanbul, Beyazıd Camii Osmanlı mimarisine belirli ölçüde simetri ve oran getirmiştir. Bu yapıda ana kubbe, giriş ve mihrap yönünde iki yarım kubbe ve yanlarına dörder küçük kubbe eklenmiştir. İstanbul, Beyazid Camii, Klasik Osmanlı mimarisine örnek olacak en önemli yapılardan biridir[61].

II. Bayezid döneminden 16.yüzyılın sonuna kadar olan süre, Osmanlı mimarisinin Klasik Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde büyük külliyeler yapıldığı için Külliyeler Dönemi olarak da bilinmektedir. Mimar Sinan İstanbul'da ilk külliyesini 1539'da Hürrem Sultan için inşa etmiştir, bu tarihten başlayarak 16.yüzyılın sonuna kadar Osmanlı mimarisinde, çeşitli plan tiplerini ve örtü sistemlerini denemiştir. İlk anıtsal yapılarından sayılan Şehzade Külliyesi 1543-1548 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Külliye'nin merkezinde cami yer almaktadır[62].

---

[57] Esin Benian, "Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü", **Bilim ve Teknik**, İstanbul, 2011, ss.41-47.
[58] Ayda Arel, "Üç Şerefeli Camii ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu" S.VI, **Mimarlık**, 1973, ss.18-20.
[59] Esin Benian, "Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü", **Bilim ve Teknik**, İstanbul, 2011, ss.41-47.
[60] Doğan Kuban, **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye**, İstanbul, 2011, ss.52-57.
[61] Kuban, ss.52-57., Esin Benian, "Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü", **Bilim ve Teknik**, İstanbul, 2011, ss.41-47.
[62] Kuban, ss.52-57.

Mimar Sinan bu yapıda Ayasofya'nın ve Beyazid Camii'nin plan şemalarını geliştirerek merkezi planı oluşturmuştur. Kubbe, dört taşıyıcı ayak üzerine oturmaktadır ve kubbeyi dört yönde çeviren yarım kubbeler ile köşelerde yer alan küçük kubbelerle çevrelenmiştir. Bu plan şeması kendinden sonra inşa edilen yapıları da etkilemiştir[63].

İnşası 1540'lı yıllarda başlayıp Şehzade Külliyesi ile aynı yılda tamamlanan Üsküdar, Mihrimah Sultan Külliyesi'nin camisi plan şeması bakımından Şehzade Camii ile benzerlik göstermektedir. Mihrimah Sultan Camii'nde ana kubbeyi 3 yönden saran yarım kubbeler yer almaktadır. Şehzade Camii'nde görülen giriş tarafındaki yarım kubbe bu camide kullanılmamıştır. 1550-57 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi adına inşa ettirdiği İstanbul, Süleymaniye Camii'nde ise Sultanın gücünü simgeleyecek nitelikte büyük boyutlu bir camii tasarlanmıştır. Bu camide Bayezid Camii'nde uygulanmış olan plan şemasını denenmiştir. Süleymaniye Camii'nde büyük kubbe, dört büyük taşıyıcı ayak üzerine oturarak giriş ve mihrap yönünde iki yarım kubbe ile desteklenmiş, yarım kubbeler de iki çeyrek kubbe ile genişletilmiştir. Yan bölümler ise 5'er kubbe ile örtülmüş ve mekân bütünlüğü sağlanmıştır. Edirnekapı'da yer alan Mihrimah Sultan Camii'nin ana kubbesi dört taşıyıcı ayak üzerine oturur. Yapının büyük kubbeli orta bölümünün iki yanında, kubbe örtülü galerilerle enine geliştirilmiş bir denemedir. Böylece namaz alanını kıble duvarına paralel olarak genişletme denemeleri farklı biçimlerle Üsküdar, Mihrimah Sultan Camii, Beşiktaş, Sinan Paşa Camii, Topkapı, Kara Ahmed Paşa Camii ve Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde uygulanmıştır[64].

Mimar Sinan'ın Edirne Üç Şerefeli Camii'nden 100 yıl sonra inşa ettiği Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nde (1555) Üç Şerefeli Camii'nin plan şemasını denemiştir. Beşiktaş Sinan Paşa Camii, 1555 yılında tamamlanmıştır. Sinan Paşa Camii plan tasarısı olarak Edirne'de bulunan 1447 tarihli Üç Şerefeli Camii'ne benzemektedir. Her ikisi de enlemesine dikdörtgen planlı ortada büyük kubbe, yanlarında ise ikişer adet kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbelerin arasında kalan üçgen boşluklar ise daha küçük boyutlu kubbeler ile kapatılmıştır[65]. Beşiktaş, Sinan Paşa

[63] Kuban, ss.79-82.
[64] Kuban, ss.79-82.
[65] Kuban, ss.79-82.

Camii'nin fil ayakları, Edirne Üç Şerefeli Camii'ne göre daha ince yapılıp kemerler daha yüksek tutularak mekân bütünlüğü sağlanmıştır. 1558 tarihli Topkapı, Kara Ahmed Paşa Camii'nde orta kubbeyi taşıyan ayaklar daha da ortaya çıkarılmış ve ana kubbeyi dört yönden saran çaprazlamasına yarım kubbeler eklenerek mekân bütünlüğü sağlanmıştır. Böylece orta kubbe ile dörtgen taban arasındaki üçgen boşluklar ortadan kalkmıştır. 1071 tarihli İstanbul, Sokullu Camii'nde de kubbenin yanındaki yan sahınlar ortadan kaldırılarak mekânı tek kubbe hakimiyeti altında toplama isteği bu yapıda gerçekleştirilmiştir. Kubbeyi taşıyan ayaklar duvar içlerine yerleştirilerek mekân bütünlüğü sağlanmıştır. 1561 tarihli İstanbul, Molla Çelebi Camii'nde ise mihrap çıkıntısı üzerine de bir yarım kubbe koyarak mekân mihrap eksenine doğru genişletilmiştir. Molla Çelebi Camii'nde ana kubbenin etrafına beş yarım kubbe eklenerek mekân bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır[66]. 1583 tarihinde tamamlanan İstanbul, Atik Valide Camii ise Mimar Sinan'ın yaptığı altı destekli camilerin bir sentezi şeklindedir. Molla Çelebi Camii'nde olduğu gibi ana kubbeyi beş yarım kubbe çevrelemektedir. Sinan Paşa Camii'nde ana kubbenin yanlarında yer alan ikişer kubbe tasarımı Atik Valide Camii'nde de görülmektedir. Altı destekli plan şemasında ulaşmak istenilen sonuca Mimar Sinan'dan sonra 1593 tarihli İstanbul, Cerrah Paşa Camii'nde elde edilmiştir. Cerrah Paşa Camii'nde altı desteğin taşıdığı kubbenin etrafına altı yarım kubbe eklenmiştir. İkişer adet yarım kubbe, ana kubbenin yanlarına, mihrap çıkıntısının üzerine ve ana kubbenin kuzeyine eklenerek mekân bütünlüğü sağlanmıştır[67].

Mimar Sinan, İstanbul, Hadım İbrahim Paşa Camii, İstanbul, Fatih Camii ve Rüstem Paşa Camii'nde ise kare alt yapıdan yine tromp gibi kullandığı kubbelerle sekizgen kubbe şemasına geçmiştir. Rüstem Paşa Camii'nde dikdörtgen plan üzerine merkezde ana kubbe, yanlar ise üçer adet aynalı manastır tonoz ile örtülmüştür. Ana kubbe sekiz desteğin üzerine oturmaktadır. Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa Camii ile başladığı sekizgen deneyimi Osmanlı mimarisinin ve kendisinin başyapıtı kabul edilen Edirne'deki Selimiye Camii ile doruk noktasına ulaşmıştır. II. Selim döneminde, 1568-1575 yılları arasında inşa edilen Selimiye Camii, kubbe mekân birliğinin tam olarak

[66] Benian, ss.41-47.
[67] Aptullah Kuran, **Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Eserleri, Külliyeler, Camiler ve Mescidler,** İstanbul, 1972, **s**s.292-296.

çözüldüğü bir örnektir. Zeminde yaklaşık 43 metre yüksekteki 31,5 metre çaplı kubbe, 8 büyük ayakların taşıdığı ve yapının köşelerine doğru yönelen dört eksedra ile daha da geniş bir alan oluşturulmuştur. Araştırmacılara göre Selimiye Camii, Mimar Sinan'ın hayatı boyunca edindiği deneyimleri sonucu ortaya çıkan bir eserdir.[68].

Mimar Sinan'nın Şehzade Camii'nde (1548) kubbeyi dört yönden yarımşar kubbelerle genişleten plan şeması daha sonra gelen mimarlar tarafından da tercih edilmiştir. Bu plan şemasına Sultan Ahmed (1609-17), Fatih (1767-71) ve Yeni (1661-63) camilerinde rastlanmaktadır[69].

2.2.Türbe Mimarisinin Gelişimi

Türkçe 'de, "üzeri örtülü mezar anıtı" anlamına gelen türbe kelimesi, Arapçada "yerin üst sathı, kabir, mezarlık" anlamında kullanılan "el turbetu" kelimesinden gelmektedir[70].

Türbe İslam kültüründe anıtsal mezar yapılarına verilen isimdir. Türbe, cenazelik, mumyalık, kripta gibi isimlerle bilinen bir zemin kat, ziyaret yeri olarak kullanılan gövde ve üzeri külahla örtülü yapı türüdür. Bu yapılar daha çok Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde gelişmiş ve Osmanlı Döneminde de bunların sentezi oluşturulmuştur. Toprak anlamındaki Arapça "türb" kökünden gelen türbe kelimesi mezar üzerine kurulan binalara verilen genel bir isimdir[71]. Ayrıca bu yapılar kümbet, meşhed, makbere veya ravza gibi isimlerle de bilinmektedir[72].

Orta Çağ'da İran ve Anadolu'daki Selçuklu Türbeleri düzensiz, karanlık bir hücreden ibaret olup süslemeler sadece girişte taç kapılardan oluşmaktaydı. Bu türbelerin içi kubbe ile örtülü, dış ise konik bir çatı ile örtülüdür[73].

Büyük Selçuklu Döneminde türbelerde inşa malzemesi genelde tuğla malzemedir. Tuğlalarla yapılmış süslemelere de sık sık rastlanmaktadır. Çini, çini mozaik süslemelerin ise pek yaygın olmadığı görülmektedir. Çini ve çini mozaik süslemeler genellikle Osmanlı Dönemi Türbelerinde bulunmaktadır. Alçı süslemeler

---

[68]Kuban, s.172.
[69] Ahmet Vefa Çobanoğlu, **Osmanlı Mimarisi'nde Plan ve Projeler**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İstanbul, 2018, ss.7-8.
[70] Ertan Daş, **Erken Dönem Osmanlı Türbeleri**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11.
[71] Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s.482.
[72] Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s.393.
[73] Ernst Diez- Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1955, s. 198.

de daha çok kubbe, duvarların iç yüzeylerinde, mihrapta ve kubbenin geçiş unsurlarında rastlanmaktadır. Tuğla bezemelerde geometrik, alçı bezemelerde ise bitkisel süslemeler ve yazılar ana hattı oluşturmaktadır[74].

İran'da günümüze ulaşmış Büyük Selçuklu Dönemi türbeleri plan ve süslemeleri itibariyle ilgi çekerler. Bunların en önemli örneği ise Çihil Duhteran Türbesi (Res4), silindirik gövdeli türbelerin öncülerinden biri sayılır. Türbenin üzeri içten yarım küre şeklinde kubbe, dıştan ise piramidal bir külahla örtülüdür[75].

Resim 4. İran**,** Cihil Duhteran Türbesi

Kaynak: https://okuryazarim.com/cihil-duhteran-kumbeti (17.06.2023)

Osmanlı Döneminde ise silindirik türbe önemini yitirmiş fakat çokgen köşeli türbe yapımlarında az da olsa inşasına devam edilmiştir. Örtü unsuru olarak da kubbe ortaya çıkmıştır. Tek hücreli olan mekânın içi artarda sıralanmış sütunlar ve pencerelerle aydınlatılan bir mekân olarak genişletilmiştir. Süsleme özelliği de taç kapıdan iç mekâna alınmış ve kalem işi, çini olarak devam etmiştir. Dış tarafta ise türbenin önünde genellikle revaklar sıralanmaktadır. Sivri kemerlerle birbirine bağlanan payeler üzerinde bir (baldaken) kubbe de görülmeye başlanmış ve Osmanlı Döneminde sıkça tercih edilmiştir[76].

[74] Daş, s.14.
[75] Daş, s. 13.
[76] Diez, Aslanapa, s.199.

Anadolu'da Osmanlı öncesi döneme ait türbelerin en önemli unsurlarından biri de mumyalık katıdır. Bu kat ziyarete kapalıdır. Genellikle yarı yüksekliğine kadar da toprağa gömülüdür. Mumyalığın bakım ve temizliğinin yapılabilmesi için, cephelerden birinin üzerinde küçük bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Mekân mazgal pencerelerle ısı ve ışık ihtiyacını karşılamaktadır. Ancak bazı mumyalıkların hiç penceresi yoktur. Taş malzemeyle inşa edilen mumyalık katı, genellikle beşik tonoz olmak üzere, çapraz tonoz, yıldız tonoz ve kubbe şeklindeki bir tonozla örtüdür. Araştırmalara göre Büyük Selçuklu Döneminde ortaya çıkan mumyalık katı uygulamasının, Beylikler döneminden itibaren ortadan kalkmaya başladığını Osmanlı Dönemi türbelerinde tercih edilmediğini göstermektedir[77].

Türbelerde giriş açıklıkları yapının en gösterişli unsurlarından biridir. Selçuklu ve Beylikler dönemi türbelerinde girişlerin, cami, medrese, han gibi büyük boyutlu yapı türlerinde görülen gösterişli taç kapılara oranla daha sade olduğu görülür. Bu dönem türbelerinde girişlerin dikdörtgen şekilli basit bir açıklık ya da bir çökertme içine yerleştirilmiş sivri ya da basık kemerli bir açıklıktan ibaret olduğu görülür [78].

Sandukalar, mumyalığı olmayan türbelerde doğrudan doğruya mezarın üzerine, mumyalığı olan türbelerde ise, mescit katına, mumyalığın üzerindeki mezarın üzerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş olan taş, tuğla, ahşap veya harçla yapılmış tabut şeklindeki ögelerdir

Selçuklu Türbelerinde kasnak sık karşımıza çıkmaz. Anadolu'da XIV. Yüzyıl başlarına kadar, yalnızca kare prizmalı türbelerde ve oldukça nadir görülen kasnaklar bu tarihten itibaren çokgen prizma gövdeli türbelerde de görülmeye başlar. Kubbenin alt kısmını gizlemek amacıyla inşa edilen yalancı kasnaklara daha çok Osmanlı Dönemi türbelerinde rastlanmaktadır[79].

Anadolu'daki türbelerde örtü genellikle kubbe olmakla birlikte 13. ve 15. yüzyıl türbelerinin çoğunda kubbe, dıştan piramidal veya konik bir külahla örtülmüştür. Bu örneklerde gövdenin ve külahın kenar sayıları genellikle aynıdır ve tam üst üste oturur. Aynı şekilde silindirik gövdeli türbelerde külahın gövde kısmına uyum sağlayarak koniğe dönüştüğü görülmektedir. Beylikler Döneminde itibaren külah yavaş yavaş ortadan kalkmış, Osmanlı Döneminde ise yarım küre şeklinde

[77] Önkal, s.732.
[78] Daş, s.22.
[79] Daş., s.23.

kubbe dıştan da görülebilir hale gelmiştir. Selçuklu dönemine tarihlenen dikdörtgen planlı türbeler ile eyvan tipi türbelerde, dikdörtgen mekanlara daha uygun olan tonoz kullanılmıştır. Bu örneklerden bazılarında mekânın bir kemerle kareye dönüştürüldüğü ve kare alanın üzerinin de bir kubbeyle örtüldüğü görülmektedir. Eyvanla kümbetin birleşmesinden oluşan türbelerde, gövde geniş bir kemerle dışa açılmış ve kare alan bir kubbe ile örtülmüştür[80].

Osmanlı Dönemi türbelerinde mihrap nişleri ise çoğunlukla yarım daire şekillidir. Ancak çokgen profilli mihrap nişlerine de rastlanmaktadır[81].

Osmanlı Döneminde Türbeler açık(baldaken) ve kapalı plan tipinde karşımıza çıkar. İznik Sarı Saltuk Türbesi (15.yy), Bursa Devlet Hatun Türbesi (1414), Bursa Cariyeler Türbesi (15.yy), İstanbul Mimar Sinan Türbesi (16.yy) ve İstanbul Gülnuş Emetullah Valide Sultan Türbesi (1708-10) baldaken(açık) plan tipindeki önemli örneklerdir. Bu plan tipinin gövde formları da (kare, dikdörtgen, sekizgen, ongen gibi) değişebilmektedir. İstanbul Mustafa Paşa Türbesi (16.yy) sekizgen formlu baldaken plan tipindedir. Bursa Lala Şahin Paşa Türbesi (14.yy), İznik Kırgızlar Türbesi (15.yy), İstanbul Mahmud Paşa Türbesi (15.yy), Geç dönemde tamamen yenilenen Bursa Osman Gazi Türbesi ve Bursa Orhan Gazi Türbeleri (19.yy) kapalı türbelere başlıca örneklerdir. Kapalı türbelerin gövde formları da çokgen (kare, sekizgen, ongen gibi) olarak değişebilmektedir. İstanbul Sultan II. Beyazıt Türbesi (1513), İstanbul Mahmud Paşa Türbesi (15.yy), İstanbul Şehzade Mehmed Türbesi (16.yy) ve İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Türbesi (1557) kapalı sekizgen planlı türbelerdir[82].

[80] Daş s.24
[81] Daş, s.22.
[82] Çobanoğlu, ss. 12-13.

2.4. Han Mimarisinin Gelişimi

Han kelimesi Farsça kökenlidir. Han kervansaray ile eş anlamlı kullanılsa da mimari ve işlev yönünden farklılıklar göstermektedir. Kervansaraylar iki şehir arasında konumlandırılmış olup mekânsal olarak hamam, çarşı ve ahır gibi birimlerden oluşurken, Osmanlı Döneminde şehir hanlarında ise bu birimlerin kısmen ya da tamamen kaybolduğunu görmekteyiz. Plan ve işlevsel yönden Karahanlılar devrine kadar uzanan kervansaraylar büyük boyutlarda inşa edildiklerinde bünyelerinde aşhane, ambar, ahır, eczane, nalbant, hastane, samanlık, mescid, hamam ve şadırvan gibi birimleri bünyelerinde bulundururlar. Kervansaray ve hanların kökenlerine baktığımızda birçok araştırmacılar tarafından ribatlara dayandığı kabul edilmektedir[83].

İlk Türk İslam Devletlerinden günümüze kadar gelen en eski hanlar Gazneliler ve Karahanlılar dönemine dayanmaktadır. Günümüze ulaşan bu hanlar plan şeması açısından Emevi kasrlarının birer taklidi olarak yorumlanmaktadır. Günümüze ulaşan en eski kervansaray Gazneli Mahmud tarafından 1019-1020 yıllarında inşa edilen Ribat-ı Mahi-dir (Res5). Karahanlı ve Gazneli dönemi inşa edilen hanlar avlulu ve avlusuz iki tipe ayrılmıştır. Selçuklu döneminde ise hanların büyük bölümü avlulu olarak inşa edilmiştir. Selçuklu devletinin sonlarına doğru gelindiğinde (13.yy) ise ekonominin kötüleşmesi ile avlusuz hanların karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu tipolojideki hanlar tarihlendirildiğinde ise geç dönem hanları olarak yorumlanmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen hanların iki şehir arasındaki mesafelere aralıklarla inşa edildiği görülmektedir. Bu şekilde inşa edilen kervansaraylar hem ribat görevi görmüş aynı zamanda ticarethane olarak da işlevine devam etmiştir[84].

[83] Bozkurt Ersoy, **İzmir Hanları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992, ss. 1-7.

[84] Ersoy, s.1-7., Ceyhan Gürhan, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlar Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978, ss. 3-8.

Resim 5. İran, Ribat-ı Mahi

Kaynak: (https://www.sanatinyolculugu.com/ribat-i-mahi/) (17.06.2023)

Osmanlı dönemi hanlarına geldiğimizde ise hanların hem işlevsel olarak hem de mimari olarak birtakım farklılıklar meydana gelmiştir. Osmanlı Döneminde hanlar hemen hemen her şehre inşa edilmiş ve şehirler içerisinde ticaretin artmasına katkıda bulunmuştur. Plansal açıdan değerlendirecek olursak kervansaraylara göre birim sayılarının azaldığı görülmektedir[85]. Osmanlı devri han mimarisine bakıldığında hanların dışa açık bir kurgu sergilediğini ve sadelikten yana olduğunu görür iken, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu kervansaraylarında ise özellikle güvenlik açısından kale formunda inşa edildiğini ve dışa kapalı bir kurgu sergilediklerini görmekteyiz.

İlk Osmanlı şehir içi hanları Bursa civarında karşımıza çıkmaktadır. Bunların en eski örneği ise 1394 tarihli Issız Han'dır (Res6). Osmanlı şehir içi hanlarından 16. yy. dan itibaren han mimarisi kare planlı olup revaklı avlulu ve iki katlı inşa edilmiştir. Bunların en erken örneklerinden birisi Diyarbakır, Hüsrev Paşa Hanı (1527) dır (Res7). İstanbul Kürkçü Hanı (15.yy) iki avlulu düzene sahip erken tarihli örneklerdendir[86].

[85] Plan ve işlevsel yönden Karahanlılar devrine kadar uzanan kervansaraylar büyük boyutlarda inşa edildiklerinde bünyelerinde aşhane, ambar, ahır, eczane, nalbant, hastane, samanlık, mescid, hamam ve şadırvan gibi birimleri bünyelerinde bulundururken Osmanlı şehir içi hanlarında bu birimlerin çoğuna rastlanılmamaktadır.
[86] Çobanoğlu, s.15.

Sayısı çok fazla olmamakla birlikte yine kare planlı revaklı ve avlulu olup dört kat olarak inşa edilmiş hanlarda karşımıza çıkmaktadır. En erken tarihli örneklerimizden biri ise 1681 yılına tarihlenen Merzifon, Kara Mustafa Paşa Hanı'dır[87].

Resim 6. Bursa, Issız Han

Kaynak: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/issiz-han- (17.06.2023)

Resim 7. Diyarbakır, Hüsrev Paşa Hanı

Kaynak:https://diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/HANLAR/19/Deliller-Hani/187 (17.06.2023)

18. yy. gelindiğin de ise Osmanlı şehir içi hanları avlulu ve avlusuz hanlar olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Avlulu hanlar avluyu çevreleyen simetrik veya

[87] Ersoy, ss.1-7.

asimetrik planlı mekanlardan oluşmaktadır. Avlu cepheleri revaklı veya revaksız, tek katlı ya da çok katlıdır. Osmanlı şehir içi hanları cephe düzeni açısından değerlendirildiğinde ise giriş açıklıkları iki şekilde tasarlanmıştır. Bunlardan ilki yapı cephesi ile aynı düzlemde olanlardır. Bu açıklıklarda ağırlıklı olarak basık kemer veya yuvarlak kemer kullanılmıştır. İkinci grup ise cepheden taşkın taç kapı olarak tasarlanmıştır. Bu gruba örnek verecek olursak Amasya Taş Han (Res8) ve İzmir Çakaloğlu Hanı güney cephesinde yer alan giriş açıklığı taç kapı şeklinde tasarlanmış olup dışa doğru bir çıkma şeklinde verilmiştir[88].

Resim 8. Amasya, Taş Han

Kaynak:https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/gezilecekyer/amasya-tashan (17.06.2023)

Hanların dış cepheleri zemin kat hizasında ağırlıklı olarak dükkân mekanları yer almaktadır. Bu mahaller cepheye birer kemer ile açılmaktadır. Hanların zemin kat hizalarında dükkân yoksa cephe üzerinde pencere açıklıklarına yer verilmemiştir. Pencere açıklıkları genellikle üst katta karşımıza çıkmaktadır. Hanlar avlu cephesi açısından değerlendirildiğinde ise esas cephe unsurunun revaklar olduğu görülmüştür. Ancak avlu cepheleri revaksız olan örneklerde bulunmaktadır (İzmir Arap Hanı 19.yy. 2. Yarısı)[89].

[88] Ersoy, s.7.
[89] Ersoy, ss.50-51.

2.3.Çeşme Mimarisinin Gelişimi

Sözlüklerde genellikle göz gibi olan delik ve bu delikten akan su, anlamında karşımıza çıkan çeşme kelimesinin kökeni Farsçada göz anlamına gelen çeşm'den türemiştir[90]. İslamiyet'in kabulü ile su Müslüman kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Anadolu Türk Mimarisinde ilk çeşmeler Artuklu Döneminde ortaya çıkmıştır. 14. yy. Anadolu Beylikler Dönemindeki çeşme yapıları fazla değişikliğe uğramamış olup Selçuklu çeşmeleri ile benzerlik göstermektedir. Beylikler Döneminde, Selçuklu çeşmelerinden farklı olarak fıskiyeli çeşmeler ortaya çıkmıştır. İstanbul'da yapılan ilk çeşmeler, fetih öncesi 1452 yılına tarihlenir. Bu çeşmeler Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilmiştir. Bizans döneminde şehrin su ihtiyacı su kemerleri, sarnıçları, su kuyuları ve fıskiyeli çeşmeler şeklindeki kademeli havuzlardan sağlanıyordu. İstanbul'un fethi ile mevcut olan su yapıları eklemeler yapılarak şehrin su ihtiyacı karşılanmıştır. Osmanlı'da İslam inancı bakımından devamlı akan su tercih edilmiştir. 16.yy'da yapılan çeşmeler sade bir görünüşe sahiptir. 17. Yy' da yapılan çeşmeler 16.yy. ile benzerlik gösterir. 18.yy'da Batının etkisi ile Avrupa Sanatı etkili Bir Osmanlı Mimarisi oluşmaya başlamıştır[91](Res9). Batılılaşmanın etkisi ile çeşmelerde tüm cepheyi kaplayan süslemeler görülmektedir. Dönemin üslup anlayışına uygun olarak yapılan bu süslemelerde çiçek ve meyve dolu kâse motifleri dikkat çekicidir. İstanbul, III. Ahmet Çeşmesi ve Sebili (18.yy) (Res9) ve İstanbul, Tophane Çeşmesi (18.yy) dönemin süsleme özelliklerini yansıtan önemli örneklerdir.

[90] Semavi Eyice, *"Çeşme",* **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul, 1993, s.277.
[91] Hasan Uçar, **Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri**, Manisa Belediyesi, Manisa, 2012, ss.21-28.

Resim 9. İstanbul, III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili 18. yy

Çeşme, su haznesi, aynataşı, kitabe, tekne, bekleme sekileri, maşrapalık, lüle, tekne seddi ve yalak gibi kısımlardan oluşmaktadır. Su haznesinde su depo edilmektedir ve çeşmeye mimari hacmi veren kısmı oluşturmaktadır. Muslukların yer aldığı kemerli niş ise aynataşı olarak adlandırılmaktır. Genellikle aynataşının hemen üzerinde yer alan kitabe kısmında ise çeşmeyi yaptırandan ve tarihinden bahsedilir. Aynataşının hemen önünde yer alan kısım da tekne olarak isimlendirilmektedir. Tekne kısmında musluktan akan su toplanır ve buradan suyun akıp gittiği bir çukur bulunur. Tekne kısmının iki yanında ise genellikle bekleme sekileri bulunmaktadır. Bekleme sekileri çeşmenin iki yanında yer alır ve insanlar burada oturup dinlenir. İnsanların suyu içebilmeleri için aynataşının içine bir oyuk şeklinde maşrapalık yapılmış ve buraya zincirle maşrapalar bağlanmıştır. Maşrapalık her çeşmede karşımıza çıkmaz. Aynataşının hemen ortasında yer alan ve suyun aktığı su borusu ise lüle olarak adlandırılmaktadır. Her çeşmede olmayan ama yine karşımıza çıkan bir diğer unsur da yalak kısmıdır. Bu kısım da akan su birikir ve buradan hayvanların su içmesi sağlanır.

Çeşmeler bulundukları yer ve kullanım şekillerine göre farklı tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; oda çeşmeleri, mahalle çeşmeleri, meydan çeşmeleri ve sebilli çeşmelerdir. Oda çeşmelerinde su künkler yardımıyla binalara, saraylara, konaklara verilerek, halka ait evler çeşmelerden yararlanmıştır. Bu çeşmeler genellikle

yapıldığı dönemin üslup özelliklerini taşımaktadır.[92] Mahalle çeşmeleri ise su haznesinin önünde kemerli bir niş içinde, aynataşı, kitabesi, tekne taşından oluşan mimari yapıdan oluşmaktadır. Halkın su ihtiyacını karşılamak için yapılan bu tip binalara bitişik olarak veya köşe başlarında tek başına yapılan, tek cepheli veya birkaç cepheli olan çeşmelerdir[93].

Meydan çeşmeleri ise 18. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır ve Batılılaşma Döneminin en önemli örneklerini oluşturmaktadır. Halka su verme işleminin yanı sıra şehir peyzajını süslemek için belli konumlara yapılmışlardır. Bu tip su köşkleri olarak da anılmaktadır. Meydan çeşmeleri, anıtsal bir yapı türü olarak Lale Devrinden itibaren karşımıza çıkmaktadır[94].

Bir diğer tip ise sebilli çeşmelerdir. Bu tip çeşme ve sebilin birlikte kullanıldığı meydan çeşmelerini oluşturmaktadır. Batılılaşma döneminde yapılmış olan örneklerini konak veya saray salonlarında görmek mümkündür[95].

[92] Nuran Karapilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yem Yayınları, İstanbul, 2004, ss.24-25.
[93] Karapilehvarian, ss.26-27.
[94] Karapilehvarian, ss.24-25.
[95] Karapilehvarian, ss.24-25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTINOVA'DAKİ TÜRK DEVRİ MİMARİSİ

3.1. Camiler

3.1.1. Altınova, Kadı (Küçük) Camii

İnceleme yılı:2021-2022-2023

Yeri

Kadı Camii Altınova Küçük Cami Sokakta yer almaktadır. Kadı Camii'nin bilinen diğer adı Küçük Camiidir ve bulunduğu sokağa adı verilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri

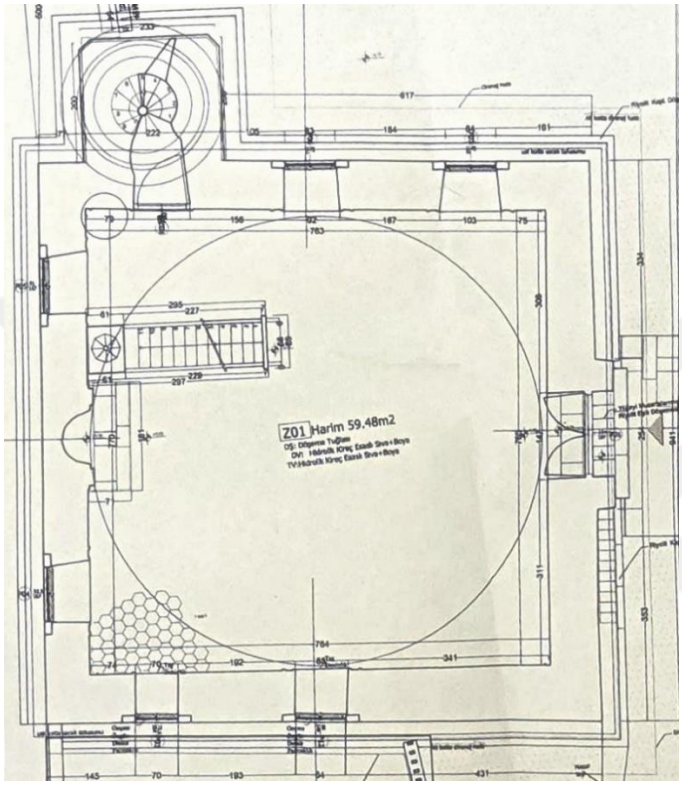
Yapı kare planlı olup tek kubbe ile örtülüdür. Kubbe dıştan sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. Kubbeye geçiş unsurları ise pandantiflerle sağlanmıştır. Yapının batı cephesinin güney ucunda minaresi bulunmaktadır. Yapının kuzeyinde yapı ile çağdaş olmayan üç birimli son cemaat yer bulunmaktaydı ancak yapılan son restorasyon çalışmaları sırasında bu üç birimli son cemaat yeri kaldırılmıştır (Şek3). Bu üç birimli son cemaat yerinin üzeri eski fotoğraflardan görüldüğü üzere kubbe ile örtülüdür. Kuzey cephede yer alan sivri kemerli açıklık ile harime giriş sağlanmaktadır. Kubbe ile örtülü olan harimin kubbe geçişleri ise pandantiftir.

Yapının doğu cephesinde İbrahim Dede Türbesi yer almaktadır. Yapının bu cephesine mezar ve duvarlar eklenerek türbe işlevi sağlanmıştır. Güney ve batı cephelerinde dikdörtgen ikişer pencere bulunmaktadır. Güney cephe de yer alan pencere açıklıkları restorasyon öncesi yuvarlak kemerli alınlıklara sahipti ancak yapılan restorasyon sonucunda bu kemerlere sivri kemer formu verilmiştir. Bu pencerelerin taş sövelerinde sarımsak taşı kullanılmıştır (Res10). Batı cephe de yer alan pencerelerden biri kemerli bir alınlığa sahipken diğerinde kemer bulunmamaktadır. Yine buradaki yuvarlak kemer restorasyon çalışmaları sırasında sivri kemer formuna dönüştürülmüştür.

Yapının doğu duvarında da ikişer pencere açıklığı vardır ancak bunlar sonraki onarımlarda kapatılarak nişe dönüştürülmüştür. Restorasyon çalışmaları sırasında bu

nişlerden biri açılarak türbeye giriş açıklığına çevrilmiştir. Batı cephede ise harimden minareye yuvarlak kemerli bir giriş kapısı vardır.

Şekil 3. Altınova, Kadı Camii Planı

Kaynak: Ayşegül Özer (Ayvalık Belediyesi Arşivi)

Yapının harim ve kasnak kısmını dışarıdan iki sıra kirpi saçak dolaşmaktadır. Caminin inşa malzemesi kaba yonu taştır (Res10). Yapılan onarımlar sonucunda kaba yonu taşların etrafı çerçevelenmiş ve orijinalliğini kaybetmiştir. Restorasyon çalışmalarında bu çerçeveler kaldırılmış olup kireç ile cepheler boyanmıştır (Res11).

Resim 10. Altınova, Kadı Camii Restorasyon Öncesi

Resim 11. Altınova, Kadı Camii Restorasyon Sonrası

Resim 12. Altınova, Kadı Camii Doğu Cephede Yer Alan İbrahim Dede Türbesi

Resim 13. ve 14. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon Öncesi ve Sonrası

Resim 15. ve 16. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Harim Giriş Açıklığı Restorasyon Öncesi ve Sonrası

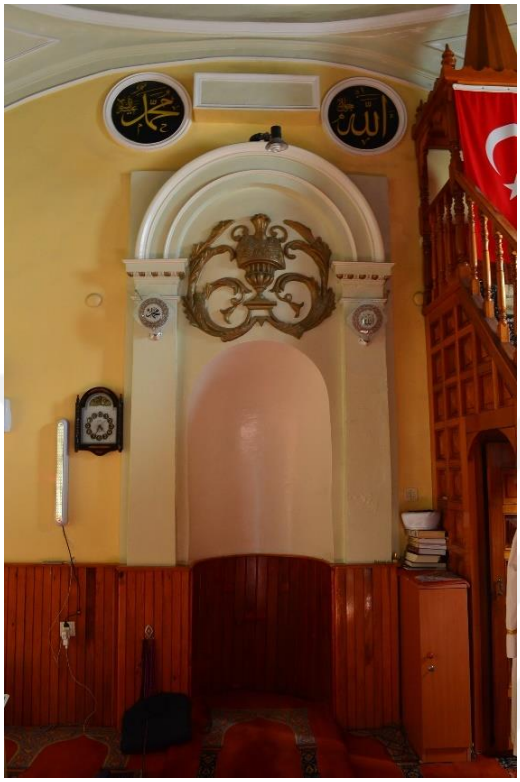
Süsleme

Yapı dış cepheden iki sıra kirpi saçak ile hareketlendirilmiştir. Harimde ise mihrap ve kubbe içinde süslemeler görülmektedir. Yarım daire şekilli mihrabın nişi de yarım eliptik bir formdadır. Mihrap nişi üzerinde akant yapraklarının çevrelediği vazo motifi görülmektedir(Res17-18). İzmir camilerinde de benzer örneklerine rastladığımız bu vazo motfinin üzerinde üzüm ve üzüm yaprağı süslemeleri yer almaktadır[96]. Mihrap üzerinde alan bu süsleme yapı ile çağdaş değildir. Bu süsleme barok etkileri taşımaktadır bu yüzden 19. ya da 20. yüzyıla tarihlendirebilir. Kubbe içi süslemeleri de yapıya sonradan eklenmiştir. Kubbe içine yağlı boya ile pano şeklinde süslemeler yapılmıştır (Res19). Geometrik panoların içinde bitkisel süslemeler görülmektedir. Kubbe göbeğinde ise akant yaprağı motifini çevreleyen ayetlerden yazılar bulunmaktadır. Restorasyon sırasında yapılan raspa çalışmaları sonucunda sonradan eklenen süslemelerin altında yine panolar içinde yazılar yer aldığı görülmektedir (Res20). Ancak bu çalışmalar tamamlanmamış olup sadece bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Yapıda yer alan minber daha sonradan eklenmiştir. Minber ahşap

[96] İzmir camileri için bknz. İnci Kuyulu Ersoy "Dinsel Yapılar Mimarisi: Cami ve Mescidler'', **İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, c.I , İzmir, 2013, ss.88-136.

olup üzerinde geometrik motifler bulunmaktadır. Ancak bu minber restorasyon sonrası kaldırılmıştır. Bu süslemeler dışından başka herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Resim 17. ve 18. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Öncesi ve Sonrası

Resim 19. Altınova, Kadı Camii Kubbe İçi Restorasyon Öncesi

Resim 20. Altınova, Kadı Camii Kubbe İçi Restorasyon Sonrası

Tarihlendirme ve Onarım

Yapıda herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yapının mimari özellikleri ele alındığında 14.yy. ya da 15.yy'a tarihlendirilebilir. Camiye sonradan eklenen süslemelerin barok etkili süslemeler olduğu görülmektedir. Bu süslemelere bakarak 19.yy. ve sonrası onarım geçirdiği söz konusu olmaktadır. Son olarak 2020-2021 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda günümüzdeki halini almıştır ancak bu restorasyon çalışmaları tamamen tamamlanmamıştır. Yapı çalışmalar yarım kaldığı için günümüzde ibadete açık değildir.

3.1.2. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii

İnceleme yılı:2021-2022-2023

Yeri

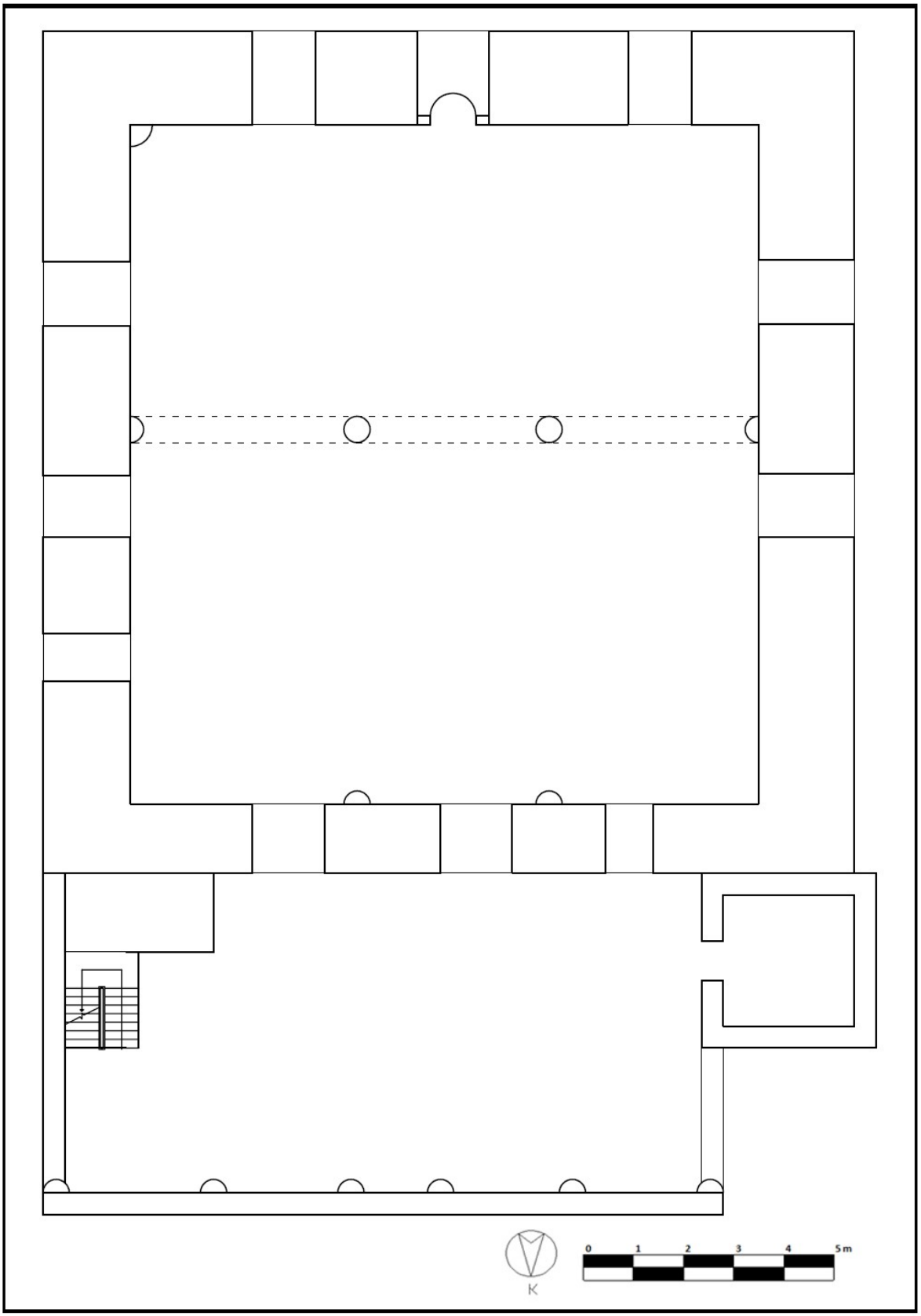
Altınova Mahallesi Camii Kebir Sokakta yer almaktadır. Sokak yapıdan dolayı Camii Kebir Sokak olarak anılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

Yapı kare planlı olup düz ahşap tavan ile örtülmüştür. Üst örtü dıştan dört yöne kırma çatılıdır. Kuzeybatı cephesinde sonradan eklenmiş olan minare bulunmaktadır. Yapının kuzeyine de yine sonradan eklenmiş olan son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinden harime yuvarlak kemerli bir giriş açıklığından giriş sağlanmaktadır. Harim doğu-batı yönünde atılan üç yuvarlak kemer ve mihrap duvarına paralel uzanan iki sahından oluşmaktadır (Şek4). Kemerler de birer sütun üzerine oturmaktadır. Yapının batı, güney ve doğu cephelerinde alt seviyelerde ikişer pencere açıklığı vardır. Bu pencereler sarımsak taşından yapılmış olan taş lento ve yuvarlak kemerlere sahiptir. Ancak pencere açıklıkları cephelerde kalan izlere bakıldığında orijinalde daha küçük ve tuğla malzemeden yapılmış olan sivri kemerli bir alınlığa sahiptirler. Batı ve doğu cephelerinin orta seviyelerinde sonradan kapatılmış olan pencere açıklıkları da vardır (Res21). Bu pencere açıklıklarının da tuğladan yapılmış olan sivri kemerlere sahip olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Res22-23). Yine batı, güney ve doğu cephelerde üst seviyede oval formlu daha küçük boyutlarda pencere açıklıkları

bulunmaktadır. Bu pencerelerin onarımlar sonucu oval formu aldığı belli olmaktadır ve yuvarlak kemerli bir alınlığa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yapının kuzeyine son cemaat yerinin üstüne sonradan eklenmiş bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Dıştan harimi kısmını çevreleyen iki sıra kirpi saçak görülmektedir. Yapı ile aynı avluyu paylaşan sonraki onarımlarla günümüzdeki şeklini alan bir medrese binası bulunmaktadır. Ancak bu yapı ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu medrese ‘’L’’ biçiminde avluyu çevrelemektedir.

Şekil 4. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Planı

Yapının inşa malzemesi kaba yonu taş ve tuğladır. İki sıra tuğla ve üç sıra tuğla olarak hatıl örgü sistemi görülmektedir (Res22). Güney ve doğu cephede sütun parçası olduğu anlaşılan iki parça devşirme malzeme kullanılmıştır.

Resim 21. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Batı Cephe

Resim 22. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Güney Cephe

Resim 23. ve 24. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Doğu Cephe Pencere ve Güney Cephe Pencere Ayrıntı

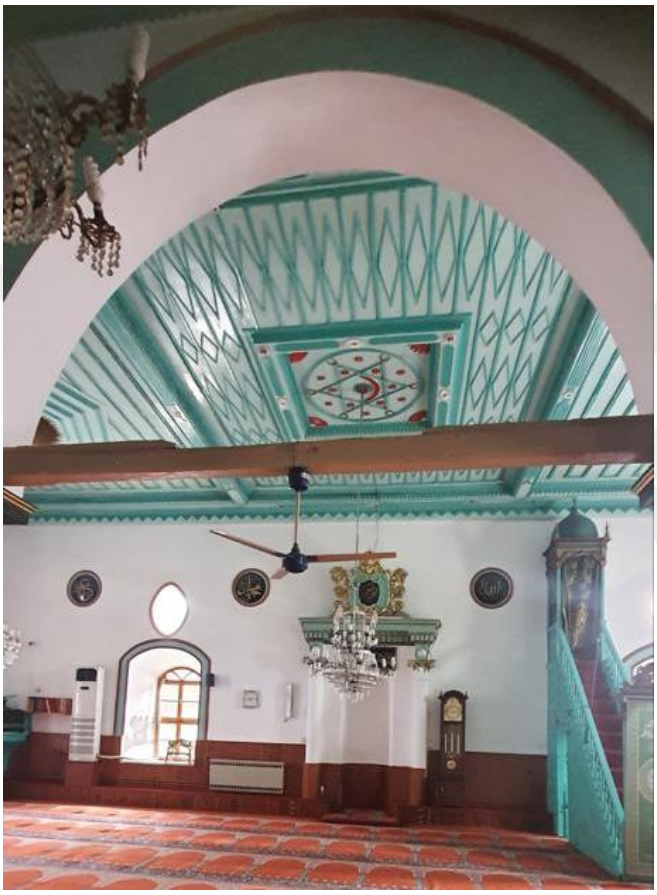
Süsleme

Yapının batı, güney ve doğu cephelerinde sonraki onarımlarda eklendiği anlaşılan pencere açıklıklarının kemer kilit taşından akant yaprağı bulunmaktadır. Bu süsleme 19.yy Ayvalık yapılarında da görülmektedir. Bu nedenle 19.yy yapıya eklendiğini düşünüyoruz. Harimi örten düz ahşap tavan üç bölümden oluşmaktadır. Mihrap eksenindeki orta bölümde Mühr-ü Süleyman motifi vardır (Res26). Bu motifin etrafında yıldız motifinden oluşturulan ışınsal süslemeler bulunmaktadır. Mihrap nişi iki yandan birer sütünce ile sınırlandırılmış olup çeyrek küre şekilli bir kavsaraya sahiptir (Res27). Kaynaklarda mihrap nişi yüzeyinde perde motifi olduğu yazmaktadır[97] ancak günümüze bu motif yoktur. Yapılan onarımlar sonucunda bu motifin kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Mihraba daha sonraki onarımlarda eklendiği anlaşılan barok etkili bir tepelik bulunmaktadır. Bu tepeliğin üzerinde altın yaldızla boyanmış bitkisel süslemeler vardır. Bu bitkisel süslemeler, akant yapraklarından

[97] Ersoy, 1992, s.39.

oluşan C kıvrımları, üzüm motifleri ve istiridye formu verilmiş akant yaprağı şeklindeki motiflerden oluşmaktadır. Bitkisel süslemeler çiçek motifli rozeti çevrelemektedir (Res28). Yapının ahşap minberi de yapıya sonradan eklenmiş olup üzerinde geometrik süslemeler bulunmaktadır.

Resim 25. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Harim

Resim 26. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Mühr-ü Süleyman Motifi Ayrıntı

Resim 27. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Mihrap

Resim 28. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Mihrap Ayrıntı

Tarihlendirme ve Onarımlar

Caminin kuzey cephesinde harim açıklığının hemen yanında yer alan kitabeye göre yapının inşa tarihi 869/ 1490-91'dir. Yapının kayıtlara geçmeyen birçok onarım geçirdiği de günümüze ulaşan izlerden anlaşılmaktadır. Cephedeki pencereler bu onarımlar sonucunda tamamen değiştirilmiştir. Caminin minaresi üzerinde yer alan kitabeye göre minare camiye 1957 yılında eklenmiştir. Yapıya sonradan eklenen son cemaat yeri ve kadınlar mahfilinin kesin tarihi bilinmemektedir. Mihrap üzerinde yer alan süslemelerin de yapı ile çağdaş olmadığı anlaşılmaktadır. Bu süslemelerde barok etkisi görülmektedir. Geç Dönem Osmanlı camilerinin mihraplarında sık sık karşımıza benzer örnekler çıkmaktadır. 19.yy. ve sonrasında mihrabın onarım geçirdiğini ve bu süslemelerin o zaman eklendiğini söyleyebiliriz.

3.2. Türbeler

3.2.1. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi

İnceleme Yılı: 2021-2022-2023

Yeri

Beş Yatırlar Türbesi, Altınova'nın kuzeydoğusunda bulunan mezarlık içinde yer almaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

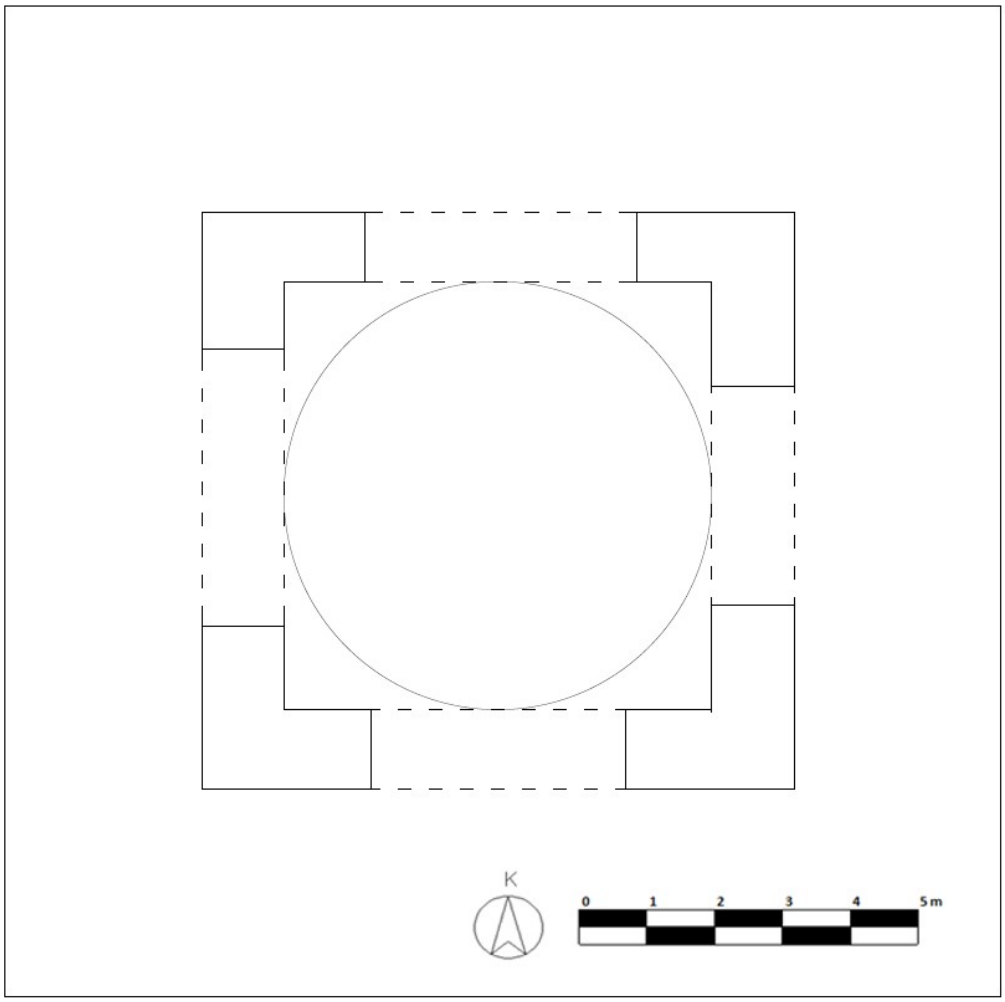
Kare planlı türbe, baldaken[98] tarzda inşa edilmiştir. Türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür ve kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır (Şek5).

İnşa malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Baldakeni oluşturan kemerlerin formu yuvarlaktır. Bu yuvarlak kemerler üstten bir sıra yatay tuğlalar ile çerçevelenmiştir. Yuvarlak kemerler kaba yonu taş ile inşa edilmiş ayaklar üzerine oturmaktadır (Res29).

Cephelerin üst örtü ile birleştiği kısımda iki sıra kirpi saçak bulunmaktadır. Bu kirpi saçaklar yapıyı dört yönden de sarmaktadır. Yapının doğu cephesi giriş açıklığı olarak düzenlenmiştir (Res29). Türbeye yakın yıllarda yapıldığı düşünülen beş basamaklı merdiven ile ulaşılmaktadır.

[98] Baldaken türbeler için bknz. Ali Kılcı, "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeler'', **Vakıflar Dergisi**, S.29, 2005, ss. 255-286.

Şekil 5. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi Planı

Resim 29. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi Doğu Cephesi

Resim 30. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi Kemerden Ayrıntı

Türbenin içerisinde yan yana uzanmış beş mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar dikdörtgen formdadır ve bir platform üzerinde yer almaktadır.

Süsleme

Yapının dışında cepheyi çevreleyen iki sıra kirpi saçak bulunmaktadır. Cepheye hareket katan bu kirpi saçaklar dışında herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Yapının üstünü örten kubbe içeriden de kirpi saçaklarla çerçevelenmiştir. Ancak bu kirpi saçağın sonraki onarımlarda eklendiğini tahmin etmekteyiz (Res31).

Resim 31. Altınova, Beş Yatırlar Türbesi Kubbeden Ayrıntı

Tarihlendirme ve Onarım

Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. Türbenin mimari özellikleri ele alındığında (baldaken tarzı ve kirpi saçak gibi özellikleri) 15 yüzyıla tarihlendirebiliriz. Yapının geçirdiği onarımlar hakkında herhangi bir kayıt yoktur. İçinde yer alan beş mezara dayanarak yöre halkı tarafından Beş Yatırlar Türbesi olarak adlandırılmıştır. 1982 yılına ait tescil fişinde türbenin etrafında yapı kalıntılarının olduğundan ve türbenin de dahil olduğu bir kompleks olabileceğinden bahsedilmiştir. Ancak günümüzde bu alan mezarlık olarak kullanılmaya devam edildiği için yapı kalıntılarından sadece birkaç sütun parçası bulunmaktadır. Araştırmalarımız sonucunda da bu kompleks hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır ve bununla ilgili kesin bir bilgiye tarafımızdan ulaşılamamıştır. Tescil fişindeki bilgiler ve günümüze ulaşan sütun parçalarından burada bir yapının varlığı söz konusu olabilmektedir.

3.3. Hanlar

3.3.1. Altınova, Musa Bey Hanı (19.yy)

İnceleme Yılı: 2021-2022-2023

Yeri

Yapı Altınova Merkez Mahallesi, İnönü Caddesinde yer almaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

Yapı kuzeyden iki katlı olup diğer cephelerden tek katlıdır ve avlulu bir handır. Günümüzde ne yazık ki harabe durumdadır ve tamamen yok olma tehlikesi bulunmaktadır. İki katlı kuzey cephenin üst katının büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Yapının üzeri beşik kırma çatı ile örtülüdür. Yapının kuzey cephesi İnönü Caddesine bakmaktadır. İki katlı olan bu cepheden hanın ana giriş kapısı bulunmaktadır (Res32). Giriş açıklığı tuğladan yapılmış iki yuvarlak kemer ile avluya açılmaktadır. Bu kemerlerin üzeri eski fotoğraflardan anlaşıldığı üzere düz ahşap tavan ile örtülüdür (Ek14). Giriş açıklığının yan cephelerindeki odaların giriş açıklığına bakan ikişer pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu pencereler günümüzde kapatılmıştır. Kalan izlerden bu pencerelerin ahşap söveli ve basık kemerli alınlıklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey cepheye bitişik olarak sonradan dükkanlar eklenmiştir ve bu dükkanlar alt katın dışarıya bakan cephesini kapatmıştır. İki katlı kuzey cephenin alt katı avluya revaklı bir koridorla açılmaktadır. Bu revak yuvarlak kemerlerden oluşturulmuştur. Kemer ise tamamen tuğla malzemeden yapılmış olan ayaklara oturmaktadır. Bu revaklı koridorun bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Koridorun hemen arkasında odalar yer almaktadır. Koridorun kuzeydoğusunda üst kata çıkışı sağlayan ahşap bir merdiven bulunmaktadır (Şek6). Üst kat günümüzde neredeyse tamamen yıkılmış durumdadır, sadece beden duvarları bulunmaktadır. Üst katın İnönü Caddesine bakan cephesinde kalan duvarlarda sekiz pencere açıklığı görülmektedir (Res32). Dikdörtgen formlu olan bu pencerelere tuğla söveli olup düz atkılıdır. Bu pencere açıklıklarının hemen üzerinde yine tuğla malzemeden yapılmış olan basık kemerli alınlık bulunmaktadır.

Üst katında kalan kalıntılarda orijinalde revaklı olduğu anlaşılmaktadır. Üst katın kuzeydoğu kısmında revaklı koridor arkasında iki mekân olduğu ve bu

mekanlara birbirinden geçildiği kalan izlerden belli olmaktadır. Kuzeydoğu cephede alt katta ise revaklı koridorun hemen arkasında iki oda bulunmaktadır. Bu odaların ikişer penceresi ve bir giriş açıklığı vardır. Bu açıklıklar ahşap söveli olup tuğladan basık kemerli birer alınlığa sahiptirler. Kuzeydoğuda yer alan yuvarlak kemerlerden biri kapatılarak sonradan odaya çevrilmiştir. Kuzeybatı cephede de revaklı koridorun devam ettiği kalan izlerden görülmektedir. Bu revaklı koridorun hemen arkasında dört mekân bulunmaktadır. Bu dört mekânın bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Kalan izlerden her mekânın birer pencere açıklığı ve giriş açıklığı vardır. Bu pencerelere ve giriş açıklıkları avluya bakmaktadır. Bu cephede üst kat günümüze ulaşamamıştır. Ancak yine kalan izlerden burada aşağıdaki mekanlara eşit olacak şekilde yine dört mekân olabileceği düşünülmektedir. Bu mekanların İnönü caddesine bakan ikişer pencere açıklığı olduğu kalan izlerden görülür. Bu mekanların giriş açıklıkları avluya bakan revaklı koridor tarafında yer almaktadır (Ek 14).

Yapının batı cephesinde de bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Bu giriş açıklığının ahır girişi olduğu düşünmekteyiz. Giriş yine kuzey cephede de olduğu gibi yuvarlak kemerlerle avluya açılmaktadır. Girişin hemen yanında ahır mekânı olduğunu düşündüğümüz 15 metre uzunluğunda bir mekân vardır. Bu mekânın içinde hayvanların su içmesine yarayan bir yalak bulunmaktadır. Bu mekânın girişi avluya doğru çıkıntı şeklinde olup köşesi pahlanmıştır (Res 34). Pahlanan köşede bir pencere açıklığı vardır. Bu pencere açıklığı da ahşap söveli olup basık kemerli alınlığa sahiptir.

Yapının güney cephesinde beş mekân vardır. Bu mekanlardan güneybatı kısmındakinde iki pencere açıklığı ve bir giriş açıklığı bulunmaktadır (Res36). Diğer mekanlarda birer pencere ve giriş açıklığı görülmektedir. Bu mekanların içinde sonraki dönemlerde eklenen yalaklar yer almaktadır ve ara duvarları yıkılarak tek mekâna dönüştürülmüştür. Burasının 1970'li yıllarda ahıra çevrildiği ve kullanıldığı yöre halkı tarafından söylenmektedir[99]. Pencere açıklıkları günümüzde tuğla malzeme ile kapatılmıştır. Bu cephenin üzeri beşik kırma çatı ile örtülü olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Yapının doğu cephesinde de uzunlamasına iki mekân yer almaktadır. Bu mekanlardan güneydoğudaki günümüze ulaşabilmiştir. Bu mekânın iki pencere

[99] Altınova Mahalle Muhtarı Zahir Erdem'den edinilen bilgiye göre (28.09.2022).

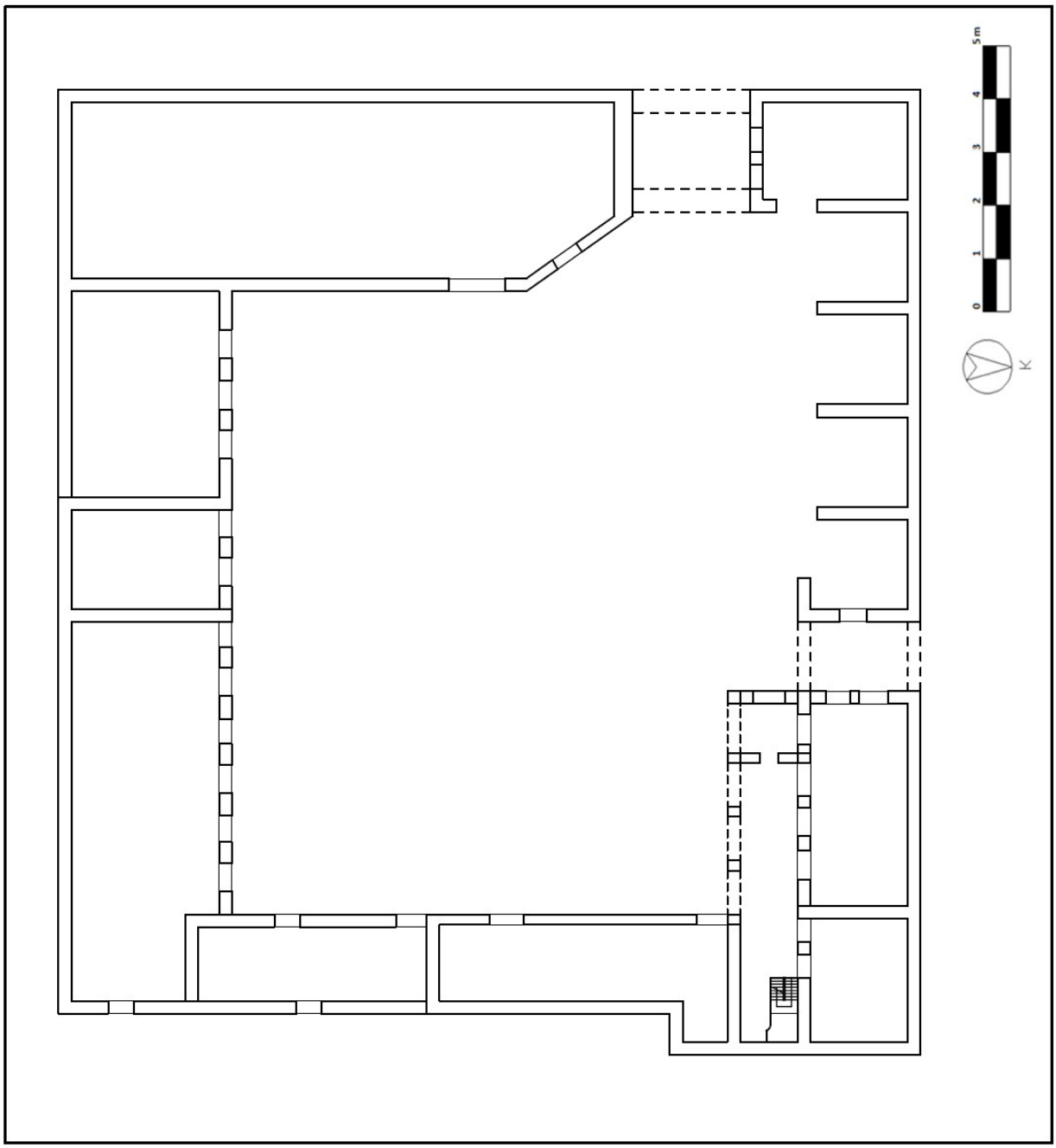
açıklığı arasında bir giriş açıklığı bulunmaktadır (Res36). Bu açıklıklar ahşap sövelidir. Günümüze ulaşabilen üst örtü bu mekânda yer almaktadır. İçerden ahşap düz tavanlı olup iki yöne beşik kırma çatılıdır. Bu mekânın iç duvarlarında eşyaların koyulabileceği nişler vardır. Diğer mekânında iki pencere açıklığı ve bir giriş açıklığının olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bu mekânın kuzeydoğu kısmında lavabo olarak kullanıldığını düşündüğümüz bir mekân yer almaktadır.

Hanın avlusunda bulunan kalıntıların yalak olduğu ve bunların ahırdan getirildiği düşünmekteyiz. Ancak burada orijinalde bir şadırvan olduğu söz konusu olabileceği kanısındayız (Res33). Yapının inşa malzemesi kaba yonu taş ve tuğladır. Revak kemerlerinde ve revakları taşıyan ayaklarda tamamen tuğla malzeme kullanılmıştır. Cephelerde hem kaba yonu taş hem de tuğla malzemeye rastlanılmaktadır.

Resim 32. Altınova, Musa Bey Hanı Kuzey Cephe

Şekil 6. Altınova, Musa Bey Hanı Planı

Resim 33. Altınova, Musa Bey Hanı Genel Görünüm

Resim 34. Altınova, Musa Bey Hanı Batı Cephe

Resim 35. Altınova, Musa Bay Hanı Doğu Cephe

Resim 36. Altınova, Musa Bey Hanı Güney Cephe

Süsleme

İki katlı kuzey cephenin İnönü Caddesine bakan cephesi bir saçakla son bulmaktadır. Bu saçağın hemen altında dikey olarak yan yana sıralanmış tuğlalar görülmektedir. Bu şekilde tuğlaların sıralanmasıyla bir süsleme şeridi oluşturulmuştur. Bunun dışında yapıda günümüze ulaşabilmiş herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Tarihlendirme ve Onarım

Yapının günümüze ulaşabilmiş herhangi bir kitabesi yoktur. Yapının birçok onarım geçirildiği anlaşılmaktadır. 1970'li yıllarda üst kat hariç alt katın ve diğer cephelerin ahır olarak kullanıldığı üst katın misafirhane olarak kullanıldığı bilinmektedir. B. Ersoy makalesinde hanın kuzeydeki ana girişinin hemen üstünde madeni bir levha olduğunu ve bu levhanın ay yıldızlı bir madalyon şeklinde olduğundan bahsetmiştir. Yine madalyonun üst kısmında *''Osmanlı Sigorta Şirketi Umumiyesi''* ve alt kısmında Fransızca *''Sociele Generale a Assurances Ottomane''*

yazdığını ifade etmektedir[100]. Bu madalyon günümüze ulaşamamıştır. Bu bilgiden yola çıkarak hanın 19. yy. sonu ve 20. yy başlarında Osmanlı Sigorta Şirketi olarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

3.4. Çeşmeler

3.4.1 Altınova, Kadı Camii Çeşmesi

İnceleme Yılı: 2021-2022-2023

Yeri

Kadı Camii Çeşmesi, Altınova Küçük Camii Sokakta yer almaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

Çeşme, Kadı Camii'nin giriş kapısına bitişiktir. Yapı cephe çeşmesi olarak adlandırdığımız gruba dahil olmaktadır[101]. İnşa malzemesi mermer, sarımsak taşı ve tuğladır. Dilimli kemer içinde aynataşı yer almaktadır. Aynataşın da yer alan musluk günümüzde de akmaktadır (Res37). Çeşmenin hemen önünde sarımsak taşı ve mermer malzemeden yapılan kurna ve dinlenme sekileri yer almaktadır. Üzeri ise kiremit kaplı ahşap sundurma ile örtülmüştür.

Süsleme

Yapıda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Dilimli kemer ile cephe hareketlendirilmiştir (Res38).

Tarihlendirme ve Onarım

Altınova'da Osmanlı Döneminden günümüze sadece bir çeşme bulunmaktadır. Belgelerde Altınova'da on beş çeşme olduğundan bahsedilir ancak bunlar günümüze

---

[100] Bozkurt Ersoy, "Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler", **Kültür ve Sanat**, 4(13), 1992, ss.39-43.

[101] Su haznesinin önünde kemerli niş içinde, bezemesi, aynataşı ve kitabesi, tekne taşından oluşan mimari yapısı ile halkın su ihtiyacı için, binalar bitişik olarak veya köşe başlarında yalnız başına ya da yine başka bir binaya bitişik olarak yapılan, tek yüzlü veya birkaç yüzlü olarak yapılan çeşmelerdir. Nuran Karapilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yem Yayınları, İstanbul, 2004, ss.24-25.

ulaşamamıştır. Tezimizi Dördüncü Bölümü olan Günümüze Ulaşamayan Eserler kısmında bu konuya ayrıntılı yer verilmiştir. Kadı Camii Çeşmesi'nin de bunlardan biri olabileceği tahmin edilmektedir.

Herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Kadı Caminin de kitabesi bulunmamakta olup son yıllarda yapılan restorasyon sonucunda 1425 yılına tarihlendirilmektedir. Ancak çeşme de kullanılan sarımsak taşı ve dilimli kemer formunu ele aldığımızda geç dönem Osmanlı yapısı olarak değerlendirebiliriz. Sarımsak taşı Altınova ve çevresinde geç dönem yapılarında kullanılmıştır. Ayvalık'ta çeşmeleri incelediğimizde de onlarda da sarımsak taşı kullanıldığını tespit ettik ve bu çeşmelerde geç dönem Osmanlı mimarisine tarihlendirilmektedir. Dilimli kemer formu genellikle daha çok 18. yy. ve daha sonraki yüzyıllarda görülmektedir.

Kadı Camii Çeşmesi yapılan son restorasyon sonucunda günümüzdeki şeklini almıştır. Yapının eski fotoğraflarına ulaşılamadığı ve herhangi bir belge bulunmadığı için eski hali ile kıyaslamak zorlaşmıştır. Ancak yöre halkından edindiğimiz bilgilere göre dilimli kemer formu çeşmede hep var olmuştur.

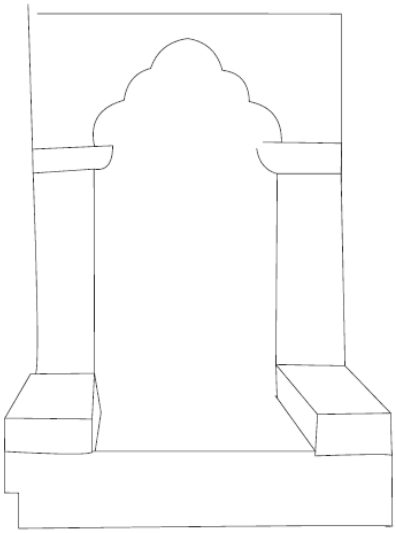
Resim 37. Altınova, Kadı Camii Çeşmesi Genel Görünüm

Resim 38. Altınova, Kadı Camii Çeşmesi Dilimli Kemer

Şekil 7. Altınova, Kadı Camii Çeşmesi Cephe Çizimi

3.5. Mezar Taşları

Osmanlı döneminde mezarlık olarak kullanılan bölge günümüzde de mezarlık olarak kullanılmaktadır. Yeni mezarlık alanı için yol yapım çalışmaları sırasında eski mezar taşları yerinde çıkarılmış birçoğu yöre halkının verdiği bilgiye göre yeni yapılan yolun altında kalmıştır. Eski mezar taşlarının şu an birçoğu toprak altında kalmış ya da yeni yapılan mezarlığın duvarlarında kullanılmıştır. Alanda yaptığımız çalışmalarda sağlam durumda olan sekiz adet mezar taşı incelenmiştir ve kitabelere baktığımızda hepsinin geç dönem Osmanlı Dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.1.Altınova Mezarlığı Hicri 1171 Tarihli Fadime İsimli Mezar Taşı

Hicri 1171 tarihli mezar taşı incelediğimiz mezar taşlarının arasında en eski tarihli olandır. Bir başlıkla son bulan mezar taşı dikdörtgen gövde formludur. Başlık kısmı kırıktır. Herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır (Res39).

Resim 39. Altınova Mezarlığı Hicri 1171 Tarihli Fadime İsimli Mezar Taşı.

Kitabe: Ahmed Ağa'nın kızı

Merhûme ve Mağfûre

Fadime Kadın

Ruhuna Fatiha

Sene: 1171

3.5.2. Altınova Mezarlığı Hicri 1188 Tarihli Mustafa Ağa İsimli Mezar Taşı

Hicri 1188 tarihli mezar taşı Mustafa Ağa isimli birisine aittir. Dikdörtgen formlu gövdesi olup başlık ile son bulmaktadır. Ancak başlık kısmı kırık durumdadır (Res40).

Resim 40. Altınova Mezarlığı Hicri 1188 Tarihli Mustafa Ağa İsimli Mezar Taşı

Kitabesi: Huve'l-Hayyu'l-Bâkî Merhûm ve Mağfûr

El-Muhtâc ilâ rehmeti Rabbihi'l-Ğafûr

Mustafa Ağa

İbn Halil Ağa

Ruhuna Fatiha

Sene: 1188

3.5.3. Altınova Mezarlığı Hicri 1197 Tarihli Derviş Muhammed Ağa İsimli Mezar Taşı

Hicri 1197 tarihli mezar taşı Derviş Muhammed Ağa isimli birine aittir. Başlıklı erkek mezar taşı alt taraftan üst tarafa doğru genişleyen bir forma sahiptir ve gövde dikdörtgen formludur. Gövdesinin ortasında kitabe dizileri bulunmaktadır (Res41).

Resim 41. Altınova Mezarlığı Hicri 1197 Tarihli Derviş Muhammed Ağa İsimli Mezar Taşı

Kitabesi: Merhûm ve Magfûr

Derviş Muhammed Ağa,

İbn Halil Ağa Ruhuna Fatiha Sene: 1197

3.5.4. Altınova Mezarlığı Hicri 1202 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı

Hicri 1202 tarihli mezar taşı Aişe isimli bir kadına aittir. Dikdörtgen forma sahip olan mezar taşının gövde kısmında kitabe dizeleri bulunmaktadır (Res42).

Resim 42. Altınova Mezarlığı Hicri 1202 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı

Kitabesi: Huve'l-Hayyu'l-Bâkî

Merhûme ve mağfûre

El-Muhtâc ilâ rehmeti Rabbihi'l-Ğafûr

Aişe bint Halil Ağa

Ruhuna Fatiha

Sene: 1202

Fî Şa'bân

3.5.5. Altınova Mezarlığı Hicri 1202 Tarihli Hasan İsimli Mezar Taşı

Hicri 1202 tarihli mezar taşı Hasan isimli birine aittir. Başlıklı bir mezar taşıdır ancak başlık kısmı günümüze ulaşamamıştır. Dikdörtgen formlu gövdesinde kitabe satırları yer almaktadır (Res43).

Resim 43. Altınova Mezarlığı Hicri 1202 Tarihli Hasan İsimli Mezar Taşı

Kitabe: Merhûm ve Mağfûr

Hasan ibn Muhammed

Ruhuna Fatiha

Sene: 1202

3.5.6. Altınova Mezarlığı Hicri 1211 Tarihli Hatice İsimli Mezar Taşı

1211 tarihli mezar taşı Hatice isimli bir kadına aittir. Dikdörtgen forma sahip olan gövdesinde kitabe dizileri yer almaktadır. Kitabenin ilk satırı C kıvrımlı istiridye kabuğu süslemesi ile taçlandırılmıştır (Res44).

Resim 44. Altınova Mezarlığı Hicri 1211 Tarihli Hatice İsimli Mezar Taşı

Kitabe: Huve'l-Bâkî

Merhûme ve mağfûre

Hatice Kadın

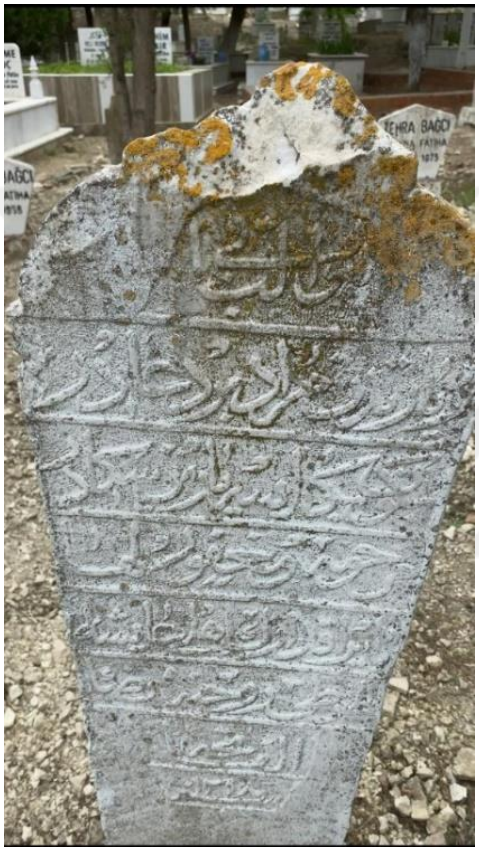
Ruhuna Fatiha

Sene: 1211

3.5.7. Altınova Mezarlığı Hicri 1218 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı

1218 tarihli mezar taşı Aişe isimli bir kadına aittir. Yuvarlak kemer formunda bir tepelik ile son bulmaktadır. Tepelik kısmı tahrip olduğu için süslemesi anlaşılamamaktadır ancak akant yaprağı ya da istiridye kabuğu motifi olduğunu tahmin etmekteyiz (Res45).

Resim 45. Altınova Mezarlığı Hicri 1218 Tarihli Aişe İsimli Mezar Taşı.

Kitabesi: Huve'l-Bâkî

Merhûme ve Mağfûre

Aişe Kadın

Ruhuna rızâen el-fatiha

Sene: 1218

3.5.8. Altınova Mezarlığı Hicri 1251 Tarihli Fatıma İsimli Mezar Taşı

Hicri 1251 tarihli mezar taşı Fatıma adlı bir kadına aittir. Üçgen alınlık biçiminde bir tepeliği bulunmaktadır. Mezar taşının gövde kısmı dikdörtgen formdadır. Gövde kısmında ise yine kitabe dizileri yer almaktadır. Kitabe de bazı kısımlar tahrip olduğu çeviride eksilikler bulunmaktadır (Res46).

Resim 46. Altınova Mezarlığı Hicri 1251 Tarihli Fatıma İsimli Mezar Taşı

Kitabe: Huve'l-Hayyu'l-Bâkî

Dikkat eyle nazar eyle mezarım taşına

... geldi başıma

...

Merhûme ve Mağfûre

Hasan Ğavvâs ehli Fatıma Kadın

Ruhuna Fatiha

Sene: 1251

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALTINOVA'DA GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ MİMARİ ESERLER

Ayazmend bölgesinde günümüze ulaşamayan birçok yapı türü bulunmaktadır. Ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında bir zaviye, bir cami, bir hamam, iki köprü ve on dört çeşme günümüze ulaşamamıştır. Aslında günümüze ulaşamamış daha çok yapı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu yapıların bulunduğu konumu göz önüne alırsak bu bölgede birçok yeni yapılaşma mevcuttur. Bu yapılar inşa edilirken çoğu yapının yıkıldığı da bilinmektedir. Rivayete göre bir kilise de bunlara da dahildir ancak yerini tespit edemedik ve kesin bir bilgiye de ulaşamadık. Ancak bunun hakkında bir bilgiye ulaşılırsa Ayazmend Tarihçesi hakkında bazı eksik bilgiler tamamlanır ve bu bölgede yaşayan Rumlar hakkında bilgiler elde edilebilir.

4.1. Zaviye

T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinden ulaştığımız belgelere göre, Ayazmend'de 18. Yüzyılda ayakta olan bir zaviye bulunmaktadır. Belgelerde bu yapının adı Taylı Mahmud Zaviyesi olarak geçmektedir[102]. Ancak eser günümüze ulaşamamıştır ve ne zaman yıkıldığı hakkında bir bilgi yoktur (Res47)[103].

[102] T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Yer:4-171, Belge Tarihi: H05.11.1175, K. C.. EV.

[103] Zaviyeler, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında etkisi büyüktür. Bu yapıların kurulması ile dini inanç ve fikirlerin yayılması, çeşitli mesleklerin öğretilmesi ve ziyaretçilere hizmet amaçlanmıştır. Zaviyeler daha sonraki yıllarda cami ya da mescitlere dönüşmüşlerdir. Zaviye ya da imaret olarak bilinen bu yapı türü tabhaneli, zaviyeli camii, ters T planlı ya da çok fonksiyonlu gibi adlarla da bilinmektedir. Plan kökeni olarak dört eyvanlı ortası avlulu medreseler gösterilmektedir. Bilgi için bknz. Şenay Özgür Yıldız, **Kavram Atlası Türk İslam Sanatları I**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, ss.92-93.

Resim 47. Karesi Sancağında Ayazmend Kasabasında Taylı Mahmud Zaviyesi Şeyhinin İkbası

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Yer:4-171, Belge Tarihi: H05.11.1175, K. C. EV.

4.2. Cami

Rahmi Gençer, *Söz Konusu Ayvalık*[104] adlı kitabında Hacı Ömer Ağa'nın voyvodalık sonrası Nalpare Mahallesinde bir cami yaptırdığından bahsetmiş ancak bu caminin yapım tarihinin ve ne zaman yıkıldığının bilinmediğini belirtmiştir. 1821-23 yıllarında voyvodalık yaptığı bilinen Hacı Ömer Ağanın voyvodalık sonrası bu camiyi yaptırdığı biliniyorsa cami 19. yüzyıl yapısı olarak değerlendirilebiliriz.

[104] Rahmi Gençer, **Söz Konusu Ayvalık**, Alakarga Sanat Yayınları, İstanbul, 2022, s.46.

4.3. Hamam

Yöre halkından edindiğimiz bilgilere göre Üçüncü Bölümde değindiğimiz Musa Bey Hanı'nın karşısında bir hamamın varlığından söz edilir. Bu hamamın çifte kubbeli bir mimariye sahip olduğu ifade edilmektedir. Yapı 1970'li yıllarda kaçak çalışmalar sonucunda ne yazık ki yıkılmış ve yerine fırın yapılmıştır. Bu yıllarda bile hamamın kubbelerinin ayakta olduğunu, bu kubbeleri yıkmak için geceleri yoğun çalışmalar yapıldığından bahsedilmektedir. Bu yapının bir kaydı ve fotoğrafı bulunmamaktadır. Ancak yapı yöre halkı tarafından iyi bilinmektedir (Res48).

Resim 48. Altınova, Günümüzde Hamam Yerine Yapılan Fırın

4.4. Köprü

Altınova'da Hacı Bayram Veli Camii yakınında günümüze ulaşamayan iki köprü yapısı bulunmaktadır. Bu köprüler yapılan yolların altında kalmış ancak bazı kısımları toprak yüzeyinde kalmıştır (Res49). Günümüze ulaşabilen kısımlarından köprülerin iki gözlü olduğu ve malzeme olarak moloz taş kullanıldığı anlaşılmaktadır (Res49-50).

Resim 49. Altınova, I. Köprü

Resim 50. Altınova, II. Köprü

4.5.Çeşme

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde 29. Fihrist Defteri'ne[105] kayıtlı olan vakfiyeye göre Ayazmend'de bir müslim ve gayri-müslim tarafında kurulan ortak bir vakıf bulunmaktadır. Bu vakıf 3 Aralık 1809 yılında Ayazmend'de kurulmuştur. Kurucuları ise Ayvalıklı Zımmi Sağıroğlu Eci ve Ayazmend'li İsmailoğlu İsmail'dir. Bu vakfın gelirlerinin bir kısmının Ayazmend'de bulunan 15 çeşmenin masraflarının karşılanmasına geri kalanının ise vakıfların evlatlarına bırakılması kararlaştırılmıştır[106]. Vakfiyede ne yazık ki çeşmelerin bulundukları yerler ve mimarileri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Bu vakfiye 19. Yüzyılda Ayazmend'de hayrat amaçlı inşa edilen 15 çeşmenin olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri tezimizin Üçüncü Bölümünde değindiğimiz Kadı Camii Çeşmesi olabilir. Geriye kalan 14 çeşme ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Vakfiyenin tarihini de göz önüne alırsak çeşmelerin Geç Dönem Osmanlı Mimarisinin özelliklerini[107] taşıdığını düşünebiliriz. Bu çeşmelerin yerleri tespit edilip eğer varsa kalan kalıntılarına da ulaşılırsa farklı bir çalışmada değerlendirebiliriz (Res51).

[105] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinde gayrimüslimlerin kurduğu vakıfların kayıtları ''Evkaf-ı Hıristiyan'' adlı 29 numaralı fihrist defterinde bulunmaktadır.

[106] Mustafa Alkan, "Ayazmend'de Bir Müslim ve GayriMüslimin Kurduğu Ortak Vakıf'', **Türk Yurdu**, Mayıs 2006, ss.53-59.

[107] 18.yüzyıl'da Batının etkisi ile Avrupa Sanatı etkili Bir Osmanlı Mimarisi oluşmaya başlamıştır. 18. Yüzyılda Batının ilk etkileri görülmeye başladığında Klasik Osmanlı mimarisinin tamamen dışına çıkılmamıştır, Batı sanatı, Klasik Osmanlı mimarisi ile uygulanmıştır. 19.-20. Yüzyıllarda batı etkilerinin yoğunlaşmasıyla çeşmelerde Klasik etkiler giderek azalmıştır. Bu yüzyıllarda Barok ve Rokoko akımlarına ek olarak Ampir, Neoklasik ve Art Novueau gibi akımlarda etkilerini çeşme yapılarında göstermiştir. Batılılaşma dönemi detaylı bilgi için Bkz**,** Şenay Özgür Yıldız**, Kavram Atlası Türk İslam Sanatları I**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, ss.220-231.

Resim 51. İsmailoğlu İsmail ve Sağıroğlu Eci Atnaş Vakfiyesi

Kaynak: Mustafa Alkan, "Ayazmend'de Bir Müslim ve GayriMüslimin Kurduğu Ortak Vakıf", **Türk Yurdu**, Mayıs 2006, ss.53-59.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Araştırmamız kapsamında Altınova'da bulunan iki cami, bir türbe, bir han, bir çeşme ve mezar taşları incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelediğimiz camilerden birisi kare planlı olup kubbe ile örtülüdür. Diğeri ise yine kare planlı olup içeriden düz ahşap tavan dışarıdan kırma çatı ile örtülüdür. Günümüze ulaşamamış bir de zaviyeli cami bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

Erken dönem Osmanlı mimarisinin ilk cami örneklerini tek kubbeli camiler oluşturmaktadır[108]. Tezimiz kapsamında incelemiş olduğumuz Altınova, Kadı Camii (15.yy) de bu plan tipindedir. Bu plan tipinin kökeni Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemi cami ve mescidlerine uzanmaktadır[109]. Anadolu'da birçok benzer örneği bulunmaktadır. İznik Hacı Özbek Camii (1333-1-34), İznik Yeşil Camii (1378-79), Bilecik Orhan Gazi Camii (14.yy), Beçin Yelli Camii (15.yy), Balat İlyas Bey Camii (1404), Tire Yavukluoğlu Camii (15.yy), Balıkesir, Hacı Ali (Alibey) Camii (14.yy), Gebze Orhan Camii (14.yy), Edremit Kurşunlu Camii (14.yy), Bergama İncirli Mescid (1427), Bergama Kurşunlu Camii (1439), Bergama, Ansarlı Camii (1543) ve Ayvalık Hamidiye Camii (19.yy) kare planlı tek kubbeli cami örnekleridir[110].

Çalışmamıza konu olan Hacı Bayram Veli Camii (1490) kare planlı ahşap tavanlı bir örnektir. Bu plan tipi Anadolu'nun birçok yerinde kare ve dikdörtgen planlı ahşap tavanlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bergama Cami-i Kebir (Ulu Camii) (14.yy)[111], Ankara Hacı Bayram Veli Camii (1427-28), Bandırma Edincik Ulu Camii (15.yy), Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii (15.yy), Balıkesir Kasaplar Camii (16.yy),

---

[108] Gönül Öney, "Beyliklerin ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış'' **Erken Osmanlı Sanatı- Beyliklerin Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2000, ss. 12-33.

[109] Öney, ss.12-33.

[110] ayrıntılı bilgi için bknz., Aptullah Kuran, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1964., Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855(1403-1451)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1972.

[111] Bozkurt Ersoy, **Bergama Camii ve Mescitleri,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Balıkesir Yeşilli Camii (18.yy), Foça Hafız Süleyman Mescidi (16.yy), Foça Kayalar Camii (16.yy), Bergama Yukarıbey Orta Camii (1830), Bergama İsmailli Köyü Camii (1895), Bergama Arslanlı Camii (18.yy) Edremit Güre Camii (19.yy) ve Ayvalık, Cunda Hamidiye Camii (1905) bu plan tipindeki örneklerdir[112].

Altınova Kadı Camii ve Hacı Bayram Veli Camii süslemelerinin Geç Dönem Osmanlı süsleme özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Kadı Camii'nin ve Hacı Bayram Veli Camii'nin mihrabındaki süslemeler Batılılaşma Döneminde sıkça görülen süsleme özelliklerini taşımaktadır. Bu iki yapının mihraplarındaki vazo içinden çıkan bitkisel alçı süslemeler, volüt ya da akant yaprak başlıklı sütunçeler ve mihraba tepelik olarak yapılan alçı bitkisel süslemelerin benzer örneklerine İzmir ve İstanbul'da birçok yapıda rastlanmaktadır. İzmir, Kemeraltı Camii (1671) ve İzmir, Hisar Camii (17.yy) mihraplarında bunlara benzer süslemeler vardır[113]. Kaynaklarda Hacı Bayram Veli Camii'nin mihrabında perde motifi olduğundan bahsedilmektedir[114]. Ancak bu motifi sonraki tamirlerde kaldırılmıştır. Perde motifine Batılılaşma döneminde çok sık rastlamaktayız. İstanbul'da bulunan Teşvikiye Camii'nin (18.yy) mihrabında, Hacı Bayram Veli Camii'nin mihrabında bulunan süslemelere benzer süslemeler vardır. Akant yaprağı motifi, mihrabın tepeliğindeki alçı süslemeler ve bitkisel süslemeler benzerlik göstermektedir. Koçarlı, Cihanoğlu Camii (1753-56), Denizli, Yazırköy Camii (1802) ve Yozgat Başçavuş Camii (1800-01) duvar süslemelerinde görülen bitkisel ve vazodan çıkan çiçek süslemeleri Altınova'daki yapılar ile benzerlik göstermektedir. Bu örneklerden yola çıkarak Altınova Hacı Bayram Veli Camii ve Kadı Camii'nin süslemelerinin Batılılaşma Dönemi 18.yy. sonu ve 19. yy. başına tarihlendirilebiliriz.

Tezimizde incelemiş olduğumuz tek türbe yapısı olan Beş Yatırlar Türbesi, dört köşesinde yer alan ayaklar kemelerle birleştirilmiş olup kubbe ile örtülerek baldaken tarzda inşa edilmiştir. Baldaken türbe örneklerine Anadolu ve Anadolu dışında da rastlanılmaktadır. Bursa, Umur Bey Türbesi (15.yy), Bursa, Cariyeler Türbesi (15.yy), Bursa, Ebe Hatun Türbesi (15.yy), İznik, Yakub Çelebi Türbesi (15.yy), Tire, Rum

[112] ayrıntılı bilgi için bknz. Bozkurt Ersoy, Bergama **Camii ve Mescitleri,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989., Berrin Akın, **Kentli Ayvalık**, Graphis Matbaa, İstanbul, 2008.
[113] İnci Kuyulu Ersoy. "Dinsel Yapılar Mimarisi: Cami ve Mescidler'', **İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık**, c., İzmir, 2013, ss.88-138.
[114] Ersoy, s.39.

Mehmed Paşa Türbesi (15.yy), Bulgaristan, Kızanlık Açık Türbe (15.yy), Manastır, Dört Ayak Türbesi (16.yy), Hırvatistan, İlok Açık Türbe (16.yy) ve Makedonya, Üsküp Şeyh Lütfullah Efendi Türbesi (16-17.yy) başlıca örneklerdir[115]. Bu örneklerde Altınova, Beş Yatırlar Türbesinde olduğu gibi dört köşeden ayaklar kemerlerle birleştirilmiş olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Beş Yatırlar Türbesinin mimari özellikleri ele alındığında ve benzer örnekler incelendiğinde inşa tarihini (baldaken tarzı ve kirpi saçak gibi özellikleri) 15 yüzyıla tarihlendirebiliriz. Bursa'da 15. yüzyılda inşa edilmiş baldeken tarzı türbelerde de iki sıra kirpi saçak türbenin etrafını çevrelemektedir.

Çalışma kapsamında incelemiş olduğumuz Musa Bey Hanı kuzeyden iki katlı olup diğer cephelerden tek katlıdır ve avlulu bir handır. Anadolu da iki katlı ve avlulu birçok han bulunmaktadır ancak kısmen iki katlı han örneklerine az rastlanmaktadır. Bergama Taşhan (16.yy), İzmir Girid Hanı (19.yy) ve İzmir Arap Hanı (19.yy) benzer plan şemalarına sahip örneklerdir[116]. Musa Bey Hanı'nda olduğu gibi bu örneklerin de bir cepheleri iki katlıdır ve avluludur. Musa Bey Hanı'nda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Tuğla malzemenin yoğun olarak kullanılması hanın 19. yy'da inşa edildiğinin bir göstergesidir. 19. Yüzyılda inşa edilen hanlarda tuğla malzeme kullanımına rastlanmaktadır. Ayrıca han da kullanılan bir diğer malzeme de sarımsak taşıdır. Sarımsak taşı Ayvalık yöresine özgü bir taştır ve 19.yy. yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Yapıda herhangi bir süsleme günümüze ulaşamadığı için benzer örnekler ve kullanılan malzemeler değerlendirilerek hanı 19.yy. tarihlendirebiliriz.

Altınova'da günümüze sadece bir çeşme yapısı ulaşabilmiştir. Üçüncü bölümde bahsettiğimiz üzere bu çeşme Kadı Camii'nin avlu giriş kapısının yanında yer almaktadır. Dilimli kemer formuna sahip olan çeşmenin benzer örnekleri Anadolu'da görülmektedir. İstanbul, Bereketzade Çeşmesi (18.yy), İstanbul, Ayrılık Çeşmesi (18.yy), İstanbul, İshak Ağa On Çeşme (18.yy), İstanbul, Süleymaniye Meydan Çeşmesi (18.yy), ve Ayvalık, İsmet Paşa Mahallesi Çeşmesi (19.yy) benzer örneklerdir. Kadı Camii Çeşmesinin inşa tarihi bilinmemektedir. Kadı Camii 15.yy.

[115] Ali Kılcı, "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeler''**, Vakıflar Dergisi**, S.29, 2005, ss. 255-286., Ali Kılcı, "Balkanlardaki Osmanlı Baldeken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme'', **Vakıflar Dergisi**, ss.91-142.
[116] Bozkurt Ersoy, **İzmir Hanları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, ss.47-50.

tarihlendirilmektedir ancak çeşme yapı ile çağdaş değildir daha sonraki yıllarda buraya eklendiğini düşünebiliriz. Çeşmede kullanılan dilimli kemer formu 18.yy. çeşmelerinde karşımıza çıkmaktadır. Kadı Camii Çeşmesinde kullanılan sarımsak taşı ve dilimli kemer formunu ele aldığımızda geç dönem Osmanlı yapısı olarak değerlendirebiliriz. Sarımsak taşı Altınova ve çevresinde geç dönem yapılarında kullanılmıştır. Ayvalık'ta bulunan çeşmeleri incelediğimizde de onlarda da sarımsak taşı kullanıldığını tespit ettik ve bu çeşmelerde geç dönem Osmanlı mimarisi örnekler olarak değerlendirilebilir. Bu hususları göz önüne alarak Kadı Camii Çeşmesi'ni 18. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

Tezimiz kapsamında Altınova Mezarlığında (Ek15) sağlam durumda bulunan sekiz adet mezar taşı incelenmiştir. Bu mezar taşlarının hepsi Miladi 18. ve 19.yy. tarihlendirilmektedir. İncelediğimiz mezar taşlarının hepsi dikdörtgen gövde formuna sahiptir. Mezar taşlarının gövdelerinin üzerinde kitabe satırları yer almaktadır. Bu kitabe satırlarında mezarın kime ait olduğu ve tarihi hakkında bilgiler bulunur. Süsleme ise genellikle mezar taşlarının başlıklarında görülmektedir. Mezar taşlarında görülen akant yaprağı, S, C kıvrımları ve istiridye motifleri Geç Dönem Osmanlı Mimarisinin süsleme özelliklerini taşımaktadır.

SONUÇ

Çalışmamıza konu olan Ayvalık, Altınova bölgesi köklü bir tarihe sahiptir. Ancak bu bölge hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır. Karesioğulları Beyliğinin kazası olan Altınova, Osmanlı döneminde Bergama kazasına bağlı bir nahiyedir. Altınova, Cumhuriyet'in ilanı ile Ayvalık'a bağlı bir belde haline gelmiştir. 2014 yılından itibaren Ayvalık ilçesine bağlı bir mahalleye dönüşen Altınova'da Merkez Mahallesi olarak adlandırılan yerde iki cami, bir türbe, bir han, bir çeşme ve mezar taşları bulunmaktadır. Bu mimari eserler ve bölgenin tarihçesi hakkında yeterli çalışma olmaması tezimizin konusunu belirlememizde önemli bir faktör olmuştur. Ayvalık tarih ile ilgili çalışmaları incelediğimizde ise Altınova'ya neredeyse hiç yer verilmediğini fark ettik. Beylikler ve Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim olan Altınova, Ayvalık bölgesinde ilk yerleşim izlerinin olduğu bölgedir. Bu yüzden Ayvalık tarihi anlatılırken Altınova'yı göz ardı etmemek gerekir. İncelediğimiz birçok çalışmada Ayvalık Tarihi 1700'lü yıllardan başlatılmaktadır. Ancak Ayvalık tarihine Ayazmend dahil edilince bu tarih 1400'lü yıllara kadar değişecektir. Çalışmamız göstermiştir ki Ayvalık Tarihine değinilirken Altınova'nın da tarihini ele alınması gerekmektedir. Ayvalık kurulmadan önce Rumlar Ayazmend ve çevresinde yaşamış, yapılan korsan saldırıları sonucu Ayvalık taraflarına yerleşip bu kentin kuruluşuna ve gelişimine katkı sağlamışlardır.

Altınova yani Ayazmend Osmanlı'nın her döneminde aktif bir kent olduğu günümüze ulaşan yapılardan da anlaşılmaktadır. 19.Yüzyıl'a kadar Altınova ticaretin merkezi konumundaydı. 19. yy.'da Ayvalık'ın ticaret anlamında gelişim göstermesi ile Altınova ticari faaliyetlerde önemini yitirmiştir. Çalışmamız kapsamında incelediğimiz Musa Bey Hanı ve 19. yüzyıla kadar Altınova'da kurulan Pazar, buranın (Ayazmend) ticaret merkezi olduğunun önemli göstergeleridir.

Günümüze ulaşan iki Camii, bir Han, bir Türbe, bir Çeşme ve Mezar taşları Osmanlı mimarisini yansıtan önemli örneklerdir. İncelemiş olduğumuz yapıların arasında en erken tarihli yapı olarak düşündüğümüz Kadı Camii günümüzde yapılan restorasyon sonucunda işlevsiz hale gelmiş ve ibadete kapatılmıştır. Yaklaşık iki yıldır doğru müdahalenin yapılmasını beklemektedir. Musa Bey Hanı ile ilgili ne yazık ki bir proje söz konusu değildir ve tamamen yok olma tehlikesi bulunmaktadır. Beş

Yatırlar Türbesinin Altınova Belediyesi tarafından onarımı gerçekleştirilmiştir ancak herhangi bir projesi bulunmamaktadır. Bugün toprak altında kalan yüzlerce mezar taşı ise gün yüzüne çıkarılıp gerekli müdahalenin yapılmasını beklemektedir. Günümüze ulaşamamış eserler de gösteriyor ki yapılan birçok bilinçsiz müdahale yapılara zarar vermiştir. Yöre halkından edindiğimiz bilgiler ışığında Musa Bey Hanı'nın hemen karşısında yer alan çifte kubbesi bulunan hamam ve yine halk tarafından bilinçsiz bir şekilde yıkılan zaviyeli cami hakkında çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kendi haline terk edilen Altınova'da günümüze ulaşan eserlere hala bilinçsiz şekilde müdahaleler devam etmektedir. Yöre halkı kendi imkanları dahilinde onarımlar yapmaktadır. Yapılan müdahaleler her ne kadar yapıyı koruma amaçlı olsa da orijinalliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Bir an önce gerekli çalışmaların yapılıp Osmanlı döneminin tüm özelliklerini yansıtan bu eserlerin aslına uygun bir şekilde restore edilerek günümüze kazandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, Berrin. **Kentli Ayvalık**, Graphis Matbaa, İstanbul, 2008.

Alkan, Mustafa. "Ayazmend'de Bir Müslim ve GayriMüslimin Kurduğu Ortak Vakıf'', **Türk Yurdu**, Mayıs 2006, s.53-59.

Arel, Ayda. "Üç Şerefeli Camii ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu" S.VI, ***Mimarlık***, 1973, s.18-20.

Arseven, Celal Esad. **Türk Sanatı Tarihi**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954.

Asımgil, Bedriye- Erdoğdu Figen. **19. ve 20. Yüzyıl Ayvalık Konut Mimarisi ve Genel Özellikleri**, Ayvalık Ticaret Odası, Ayvalık, 2013.

Aslanapa, Oktay. **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Aslanapa, Oktay. **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul,1976.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855(1403-1451)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1972.

Bayraktar, Bayram. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Benian, Esin, "Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü", ***Bilim ve Teknik***, İstanbul, 2011, s.41-47.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. **Osmanlı Mimarisi'nde Plan ve Projeler**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İstanbul, 2018

Daş, Ertan. **Erken Dönem Osmanlı Türbeleri**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.

Diez Ernst- Aslanapa Oktay. **Türk Sanatı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1955.

Erdem, Ömer. **Dünden Bugüne Altınova,** Altınova Belediyesi Yayını, Ayvalık, 1999.

Erim, Hilmi. **Ayvalık Tarihi**, Ankara Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ankara, 1948.

Ersoy, Bozkurt. **Bergama Camii ve Mescitleri,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Ersoy, Bozkurt. **İzmir Hanları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

Ersoy, Bozkurt. "Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler", **Kültür ve Sanat**, 4(13), 1992, s.38 -43.

Eyice, Semavi. "Çeşme", **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul, 1993.

Gençer, Rahmi. **Söz Konusu Ayvalık: Kent Tarihi/ Bir Otobiyografi**, Alakarga Yayınevi, İstanbul, 2022.

Girgin, Kemal. "Millî Mücadelede Ayvalık Cephesi", **Ayvalık Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar Seçkisi**, Ayvalık Belediyesi Kültür Yayınları, Ayvalık, 2022, ss.202-217.

Gündoğdu, Raşit. ''Uşşakizade İbrahim Efendi'', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.42, ss. 233-234.

Gürhan, Ceyhan. **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlar Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978

Karapilehvarian, Nuran., Urfalıoğlu, Nur., Yazıcıoğlu, Lütfi. **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yem Yayınları, İstanbul, 2004.

Kılcı, Ali. ''Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeler'', **Vakıflar Dergisi**, S.29, 2005, s. 255-286.

Kuban, Doğan. **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.

Kuban, Doğan, **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011

Kuran, Aptullah. **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1964.

Kuran, Aptullah. **Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Eserleri, Külliyeler, Camiler ve Mescidler,** İstanbul, 1972

Kuyulu, İnci. '' Dinsel Yapılar Mimarisi: Cami ve Mescidler'', **İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık**, c., İzmir, 2013.

Öney, Gönül. **Beylikler Devri Sanatı XIV. / XV. YÜZYIL (1300-1453**), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Öney, Gönül. ''Beyliklerin ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış'' **Erken Osmanlı Sanatı- Beyliklerin Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2000.

Önkal, Hakkı. **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

Önkal, Hakkı. **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Özgür, Şenay. **Kavram Atlası Türk İslam Sanatları I**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021.

Sezen, Tahir. **Osmanlı Yer Adları**, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın no.26, Ankara, 2017

Terzibaşoğlu, Yücel "Ayvalık Söyleşileri: Ayvalık: Kent, Tarih ve Coğrafya", **Ayvalık Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar Seçkisi**, Ayvalık Belediyesi Kültür Yayınları, Ayvalık, 2022, ss.142-50.

Tuncer, Orhan Cezmi. **Anadolu Kümbetleri**, Güven Matbaası**,** Ankara, 1986

Turan, Gönenç. "Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Mübadele Sürecinin Ayvalık'a Yansımaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Ayvalık Tarihi Üzerine Akademik Çalışmalar Seçkisi**, Ayvalık Belediyesi Kültür Yayınları, Ayvalık, 2022, ss. 2018-233.

Uçar, Hasan. **Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri**, Manisa Belediyesi, Manisa, 2012.

Uyar, Ramazan. **Osmanlı Salnameleri'nde Bergama** (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi II**, Osmanlı Dönemi (1300-1566), Ankara, 1949

Yorulmaz, Ahmet. **Ayvalık'ı Gezerken**, Geylan Kitabevi, 5. Baskı, Ayvalık, 1988.

Yorulmaz, Ahmet. **Ayvalık'ta İz Bırakanlar**, Geylan Kitabevi, Ayvalık, 1998.

EKLER

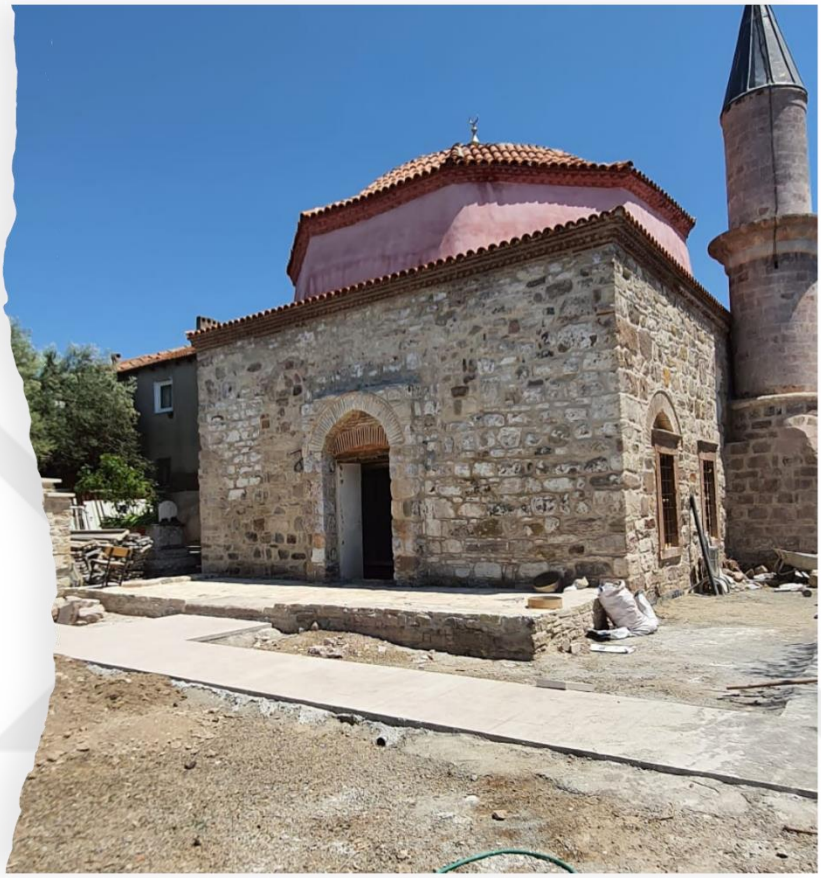
Ek 1. Günümüzde Altınova Merkez Mahallesi

Ek 2. Altınova, Kadı Camii Restorasyon Çalışmaları Sırasında

Ek 3. Altınova**,** Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon Çalışmaları Sırasında

Ek 4. Altınova, Kadı Camii Kuzey Cephe Restorasyon Sonrası

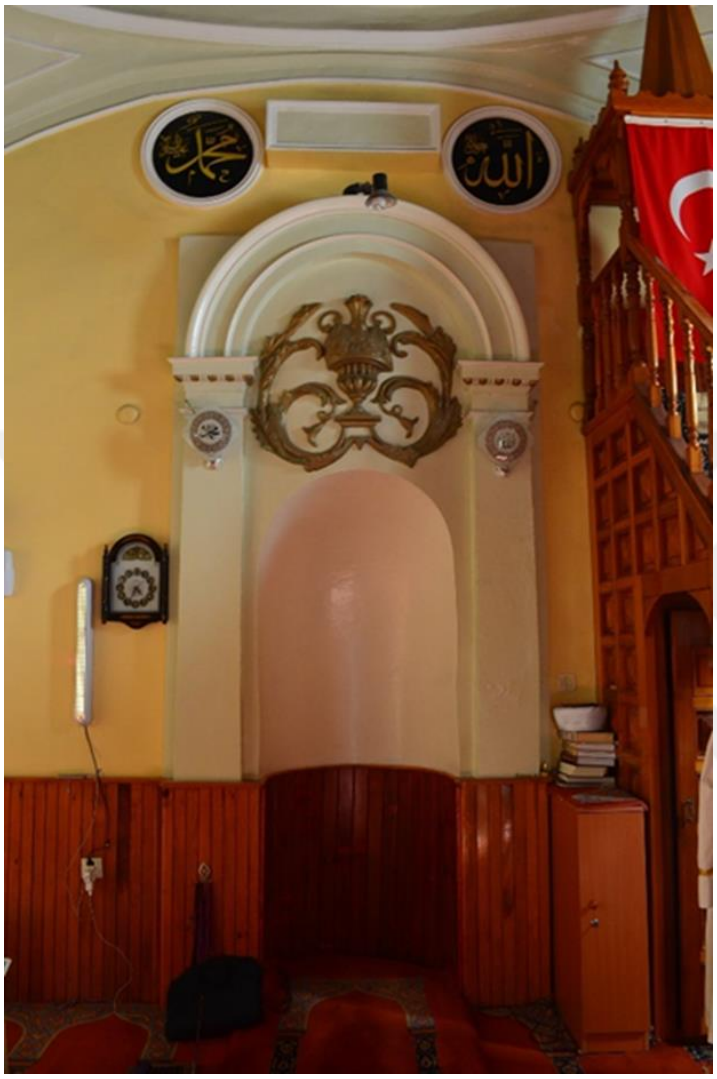
Ek 5. Altınova, Kadı Camii Harim Restorasyon Öncesi

Ek 6. Altınova, Kadı Camii Harim Restorasyon Sonrası

Ek 7. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Öncesi Mihrap

Ek 8. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Çalışmaları Sırasında

Ek 9. Altınova, Kadı Camii Mihrabı Restorasyon Sonrası

Ek 10. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Tavan Süslemeleri

Ek 11. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Tavan Süslemeleri

Ek 12. Altınova, Hacı Bayram Veli Camii Tavan Süslemeleri

Ek 13. Altınova, Musa Bey Hanı

Ek 14. Altınova, Musa Bey Hanı Avludan Kuzey Cepheye Bakış

Kaynak: Bozkurt Ersoy

Ek 15. Altınova Mezarlığı

